

ВІРА
СМЕРЕКА

Христос
Воскрес

V E R A S M E R E K A

CHRIST IS RISEN!

Basilian Fathers Press — 286 Lisgar St., Toronto 3, Ont.

Toronto

— 1970 —

Canada

ВІРА СМЕРЕКА

ХРИСТОС ВОСКРЕС!

Повість на основі дійсних подій із днів жорстокого
переслідування Української Православної Церкви
більшевиками.

ВИДАВНИЦТВО О. О. ВАСИЛІЯН

Торонто

—

1970

—

Канада

Дорогому Батькові
присвячую —
АВТОР

Обкладинка виконання мистця Мирона Левицького

ДРУКАРНЯ ОО. ВАСИЛІЯН
286 Лисгар вул., Торонто 3, Онт., Канада

Злий вітер завивав і бив колючим снігом у маленькі віконця, що двома тьм'яними вогниками мигали в непроглядну темінь ночі.

Такої хуртовини, здавалось, ще не було ніколи. Немов якась страшна сила дико бавилась і зло лютувала між небом і землею. Жалібно скрипіла стара груша коло хати, і щось гірко плакало-завивало в димарі.

Малі діти позалазили на піч та з острахом тулилися до матері. Лише батько, кладучи на стелю величезну тінь від зігнутої над столом постаті, здавалось не помічав хуртовини і спокійно перегортав листок за листком розложених на столі книжок і паперів. Невтомно шкрябало перо в його руці, самотньо порушуючи тишу в маленькій хатині.

Каганчик на печі, коло дітей, мигав від протягу і не давав матері читати. Вона поклала стару поживклу книжку на комин і тихо промовила до дітей.

— Завтра дочитаємо. А тепер будемо вечеряти.

— Мамо, а що було з Катериною далі? — спитала старшенька Іра, відриваючи замислений погляд від миготливого вогника каганчика.

— Розказувать не цікаво, дочитаємо завтра, — відповіла мати, беручи на руки сонну найменшу Ніну.

— Ну то розкажи що-небудь інше, — просила Іра, не пускаючи матері з печі.

— Он бачиш Ніна вже заснула та й Толя дрімає, тепер будемо вечеряти, — і з тими словами мати встала з печі.

Іра, не задоволена ні мамою, яка не хотіла їй нічого розказати, ні братом і сестричкою, що так рано вже спати хочуть, покинула всіх і, перебігши босенька через холодну земляну долівку, підійшла до батька.

Вона знала, як бути доброю татові. Тому не полізла йому на коліна, як маленька, тільки тихенько всівшись на стільці, мовчки схилялася над столом і дивилися, як швидко бігсе і шкряботить перо в татовій теплій руці (Ірі здавалося, що вона все така тепла, як і тоді коли гладить її по голівці). Посидівши так трохи, Іра нарешті відірвала боязливий — щоб не розсердити тата своїм приходом — погляд від пера і з острахом підвела його до татоговго лица.

— Чи гнівається він? — думала. — Ні! Тато так погружений у працю, що здається не помічає її. Не помічає? — Іра дивиться хвилину в спокійне, осяяне такою гарною, як Іра ні в кого не бачила, усмішкою лице, спиняється на зисокому білому чолі і рахує на ньому три в роботі напружені зморшки.

— І скільки то там різних історій, казок! — думає Іра. — От коли б сьогодні тато скоріше скінчив і щось інше розказав! Але що ж, як ті вже сплять, а тато любить тільки тоді розказувати, як усі слухають, — аж зідхнула Іра, глянувши на піч, де дрімали її брат і сестричка. І раптом усміхається й червоніє, — тато ніби відгадавши її недобрі думки, піднімає над окулярами свої очі і дивиться на неї. Ті очі Іра так добре знає. Вони ніколи не сердяться.

Вони, скільки їх знає Іра, такі ясні, добрі і повні якогось гарного світла. І якщо вона зробить якусь шкоду, і тоді вони тільки з докором дивляться на неї, ніби говорять: "Як би я хотів, щоб ти того більш не робила". І вона слухала їх більше як слова, погрози і навіть бійки. Іра вміла читати в них кожную татову думку і тепер бачила, що тато не гнівається ні краплини. Він лише трохи стомленим рухом скидає окуляри і протирає мокрі від напруження очі. Тоді всміхаючись, звертається до неї.

— Вже прочитали про Катерину?

І Іра щасливо всміхається теж.

— Ні! Не скінчили. — І надувши губки, додає, — Толя і Ніна спати хочуть.

— А ти ж не хочеш? — питає тато.

— Я ще й думати не хочу про сон! Так би слухала й слухала, як би хтось розказував, — каже Іра, дивлячись пильно в татові очі.

— Виростеш, то будеш сама багато читати. Бачиш скільки книжок! У них є все, що хочеш, — говорив тато спокійно, легко всміхаючись до своєї улюблениці, і почав складати папери на столі.

Іра й любила так дуже тата через те, що він говорив до неї як до дорослої. Тому хоч як їй хотілося б на татових колінах побавитись його м'якою широкою бородою, — Іра стримувалась і спокійно дивилася через стіл на тата, говорила й усміхалася, як доросла.

Тато відложив ось папери — зробив місце для вечері — і мама поклала на стіл ложки. Маленький Толя затупав босими ноженятами по долівці і поліз татові на коліна. Мама несла від печі гарячий паруючий борщ.

— А де ж наша Ніна? — спитав тато.

— Заснула,— відповіла мама, ставлячи миску на стіл, — я зараз збуджу, хай повечеряє та роздягнеться.

Пахучий борщ приємно лоскотав у роті і просився до їжі. Іра й Толя вже нетерпеливо тримали ложки, але чекали ще на маму, яка пішла будити маленьку Ніну.

Раптом хтось сильно застукав у двері. Батько здивовано глянув на годинника.

— Так пізно?!...

Ніби у відповідь на його слова, злий вітер так сильно кинув хмарою снігу по вікнах, що здавалося ось-ось розлетяться тонкі шибки і зла сила ввірветься в хату.

— Хто там? — спитала мати, відчиняючи хатні двері. А потім стурбовано підійшла до батька і тихо зі страхом сказала.

— Кирик! Чи відчиняти?...

— Кирик? — Іра бачила, як по спокійному татовому лиці пробігла тривога і воно раптом стало біле, як стіна. Тільки очі, відважні і ясні, дивились на неї, на них усіх і нарешті спинилися на іконі в кутку.

Батько встав і вийшов у сіни. Через зачинені двері Іра чула якусь розмову, тоді забряжчав замок, рипнули хатні двері і з хмари холоду піднялася аж до стелі велика чорна постать у сірій смушевій шапці. Хмара холоду розійшлася по хаті, а висока чорна постать, немов дух недобрий, виринула з хмари і спинилася посеред хати. Блискучі очі обвели приявних. Не сказавши ні слова, чоловік сів напроти батька і впер у нього очі. Іра то дивилася на зблідлого батька, який збираючи всі сили, намагався бути спокійним, то слідкувала за блискучими очима з-під сірої смушевої шапки, — що ли-

шалася на голові, трохи зсунута на бік. Мати, тримаючи на руках напівсонну дитину, мабуть не могла більш витримувати отих поглядів гостя, бо раптом відвернулася і понесла дитину до ліжка.

Гість раптом, не зводячи з батька очей, заговорив. Заговорив так презирливо і з таким злом, що Ірі стало шкода її доброго тата і сльози клубком стисли її в горлі.

— Скажи — сичав прищелець якомсь страшно скрививши губи, — ти ще довго будеш сидіти в нашому селі...? — І вилаявся.

— Поки люди схочуть, — відповів тихо, але тривожно батько.

— Твоїї патлатої харі вже давно ніхто не хоче! — сичав гість.

— Вибачте, Дмитре, Вас... — але батько не встиг договорити.

— Мовчи! — просичало над ним, а тоді пролунали ясні слова. — Так от, щоб у 24 часа і духу твого не було в селі, а то...

— Ай!!!... — закричала раптом мати від ліжка так страшно, що в Ірі аж руки затрусилися.

— Що сталося? — думала вона, дивлячись розгублено на перелякану маму, яка так страшно кричала, немов горіло чи валилось усе перед нею.

Чорна постать встала і пронизала очима перелякану жінку. Та мати ще тяжче закричала, показуючи на руку гостя. Тепер тільки помітила Іра, що прищелець тримав у руці чорний блискучий револьвер. Зі страху вона мов прикипіла колінцями до стільця і завмерла на місці.

Маленький Толя почав голосно плакати. В

хаті зчинилася метушня. Мати кинулась до дверей.

— Одягайся!!! — заревів через галас пришеlecь і наставивши револьвера, відійшов до дверей.

Батько ясним поглядом боляче, але спокійно обвів їх усіх, глянув на образ у кутку, перехрестився і накинув на плечі першу одежину, що попала йому під руки. Мати голосно заридала. Тепер уже й Іра не могла стримати сліз, — вони котились на стіл, як дощ, — а вона кричала і голосом здавалось хотіла заглушити і страх і жаль і біль за татом. Плакав і Толя, голосно й лячно. Тато ще раз глянув на них і підштовхнутий у бік, переступив поріг. За ним зникла чорна постать у сірій смушевій шапці. Мати зірвалась і кинулась вслід, але її не пустили.

В розпачі підбігла вона до вікна. Але в маленькі замуровані льодом шибки бив снігом лише злий колючий вітер і ревіла стогоном хуртовина...

— О!!! — кричала бідна мати, закриваючи лице, уші руками, щоб нічого не чути, не бачити.

— Боже! — І ніби нагадавши єдиний рятунок, упала на коліна перед образами і зачала молитися.

— Господи, спаси його! Дітки, Іро, Толю, моліться, просіть Бога! Ніхто нас не врятує, ніхто нам не допоможе, тільки Він!

— Господи, Ісусе, Христе, Сине Божий, спаси його! — вона молилася вся в сльозах, простягаючи руки до Бога, і діти, Іра й Толя коло неї молились і плакали теж, повторяючи слова молитви за матір'ю:

— Господи! Надія моя — Отець, Пристано-
вище мое — Син, Захист мій — Дух Святий,
— Тройце Свята, помилуй нас!

— Боже, спаси нашого тата!...

— Нехай воскресне Бог і нехай розсипляться
вороги Його... І нехай біжать від лица Його
ненависники Його... Як щезає дим, нехай щез-
нуть... Як тане віск від лица вогню, так нехай
згинуть біси від лица тих, хто любить Бога і
хто осінює себе знаком Хреста і в радості
проказує: Радуйся, найдорожчий животворчий
Хресте Господній... Ти проганяєш бісів силою
на Тобі розп'ятого Господа нашого Ісуса
Христа, що до аду зійшов і силу диявольську
потоптав і подарував нам Тебе, Хреста доро-
гоцінного свого на прогнання всякого супо-
стата. О, найдорожчий і животворчий Хресте
Господній! Поможі нам! Заступи і охорони
нас зо Святою Госпожею Дівою Богородицею
і з усіма Святими! Амінь.

Серед ікон, перед якими теплилась лампад-
ка, був великий образ Спасителя в часі Мо-
ління о Чаші в Гетсиманському Саді. В синій
одежі, як живий, склонився Він на колінах у
молитві до Бога. А Бог у Світлі Небеснім з'я-
вив Йому Чашу, що означала грядучі терпіння.
Світло лампадки падало на піднесене в моли-
тві лице Спасителя і, здавалось, молитва Його
зливалася з молитвою людей на землі...

До цього образу, припали всі трое серцями
й очима, як до самотнього порятунку, і в гаря-
чих сльозах безперестанку повторяли.

— Господи, спаси Його!...

— Боженьку, спаси нашого тата!...

Як довго це тривало, ніхто не знав і не помі-

чав часу. І так кожна хвилина здавалася безконечною вічністю...

Раптом хтось стукнув у двері... Щось затупало в сінях... І в хату ввійшов блідий, як смерть, батько...

— Ти живий... — хитаючись підійшла до нього мати і залилась сльозами.

— Діти мої, — казала вона крізь сльози полегші, — я думала, що ви вже сироти, що не буде у вас тата... Ох, слава Богу!... Та ікона, вона спасла нас... Моліться до неї, як до святої!...

Іра й Толя обнімали батька, обвивши рученятами коліна, а він стояв, мов неживий і все ще не міг прийти до себе.

— Котра година? — немов вернулась до дійсності мати.

Поклавши руки на голівки дітей, батько рушив з місця, зробив кілька кроків, оглянувся довкола, немов не вірячи у те, що бачив.

— Дітки мої... Еміліє... Не думав уже бачити вас... — і з тими словами рясні сльози покотилися по його блідому обличчі, він підійшов до стільця, і сів, мов зломаний.

— Що він тобі робив, бив?... — здригаючись спитала мати і поклала руку на його бліде чоло. — Заспокійся... — зачала говорити тихо крізь тяжке дихання. — Слава Богу, що так скінчилося. Може він більше не прийде... Яка ж тепер година? — 12-та минула... Ох, ніч ще довга, коли б пережити... Чи може куди побігти на поміч?... Що він тобі робив?... — слова лилися з її уст незв'язано, ніби читала вона кожную думку, що перебігала в її розтривоженій голові.

Батько поглянув на двері, тоді обернувся до образів і широко перехрестився.

— Слава Тобі, Господи! Не думав я вже більше бути з вами...

А тоді тихо, як у сні почав оповідати.

— Як вийшли ми з хати, я кинувся бігти до мотузки — дзвонити на поміч. А він схопив мене й каже: — Ти думаєш, що я тут сам? Кругом стоїть моя сторожа. Нікуди ти не втечеш і сюди ніхто не прийде... Тоді підвів мене до церкви... Вийняв револьвера і притулив дуло до моїх уст. — Поворухнешся — смерть, — каже, — хоч і так тобі більше не жити. Тепер твоя остання хвилина... Я попросив помолитись. — Мало ти ще моливсь? — сміється мені в очі і бавиться холодним залізом дула з револьвера по моїх устах. — У думці я прощався з вами і молився Богу. — Нехай, думаю, буде Його воля... — Батько стих і всі мовчали. Тоді в тиші кімнати пролунали дивні слова.

— ...Набій, мабуть, замок від хуртовини... Бо як прорахував до трьох, то за третім разом тільки цокнув револьвер, а вистрілу не було... Він ще цілив і спускав курок, лаявся, кричав, але за кожним разом була лише осічка... Зі злости штовхнув мене револьвером і наказав іти... Як я дійшов до дверей, не знаю... А як побачив вас на колінах перед образами, знав, що сам Бог чудом урятував мене за ваші молитви... — Він зітхнув і погладив по голівках заплаканих дітей. — Ох, дітки мої, не думав я вже бачити вас...

— Що ж то буде? — здригнулась, мов зі сну бліда мати. — Як його пережити ніч? — А завтра?

— Мусимо покидати село... — сумно сказав батько... 24 години реченець...

— Куди? — з страхом спитала мати. — Така зима, з малими дітьми... — І вона раптом знову залилася сльозами. Плакали Іра і Толя, лише батько сидів блідий, мов тінь...

Раптом у колисці заплакала маленька Ніна, яка ввесь час спокійно спала і нічого не чула. Той плач дитини ніби пробудив усіх. Усі ніби прийшли до себе. Неначе все те було лише сон.

— Слава Богу, хоч вона спала, — промовила мати і, втираючи сльози, пішла до дитини.

Давно захолов нетронутий борщ на столі, сухими лежали блискучі ложки поруч нього.

— Будете щось їсти? — спитала мати, але ніхто й не думав більше про їжу. Ніби були ситі тим, що сталося. Маленька Ніна не переставала плакати, немов відчуваючи горе старших.

Батько безмовно підійшов до стала і, поклавши руку на високе біле чоло, промовив.

— Господи, що ж його робити?! — Він провів рукою з чола через шовковисто-каштанове волосся і здавалось завмер в отупінні.

— Потуши лямпу! — озвалась від дитини мати.

— Може б кудись піти, позвать когонебудь? — обертаючись до неї спитав батько.

— Ні, ні! — Я тебе нікуди не пущу... — Я сама з дітьми не зостанусь... Не треба нікуди йти. Що Бог дасть, те й буде! До світу вже й так не далеко. Потуши лямпу!...

Тато дмухнув згори у скло і в хаті стало темно.

— Дітки, де ви, Іро, Толю — спитав він.

— Ми тут — тихо прошептала Іра, ніби боячись голосно говорити.

Тато підійшов, теплими руками обійняв дітей і зворушеним до сліз голосом промовив.

— Дітки мої! Бідні ви, бідні!... Що ж вас ще жде у житті?... Адже це лише початок...

Мати знов заплакала. Іра почула, як їй на лице капнула татова тепла сльоза. В неї знов стислось щось у горлі поки сльози не покотились по щоках.

— Лягайте спати, — промовив тихо тато. — Скріпіть себе сном. На все є Божа воля...

Маленька Ніна стихла.

— Толю, де ти? — спитала з темноти мати.

— Тут, мамо, — відповіла за брата Іра. Мама забрала Толю і понесла спати. А тато, теплими руками обнявши Іру, погладив її по голівці і тихо сказав.

— Пора і тобі спати, дитино.

Іра обвила татову шию рученятами і притулилась до його лиця. М'яка в кучериках борода, якою вони так любили бавитись, лоскотала її личко, а вона цілувала тата і чула його теплі сльози на своїх щічках.

Це Іра вперше бачила, що тато плаче.

Він згадався їй раптом таким, як вона найбільше його любила. То було тоді, як тато повертався з церкви: в брунатній з полиском рясі, з блискучим хрестом на грудях, із розпущеним м'яким, як шовк, волоссям, яке кучерявими хвилями спадало йому на плечі. В такий час лице його було освітлене такою гарною усмішкою, а з очей лилося таке добре світло, що Ірі здавалось, ніби тато відірваний від усього земного з людськими турботами і ба-

чить щось інше ліпше над тим, що сіяє з цілої його постаті. І в той же час він так приязно вклонявся чужим людям, які часто сиділи у їх хаті. Перехрестившись до образів, тато поздоровляв усіх із празником, а їх, дітей, цілував. І як гарно від нього пахло в той час! Церквою пахло, чимсь свіжим і запашним. А м'яка в кучериках борода була аж вогкою від свіжости. Лице його сіяло таким добрим світлом, що Іра ні в кого не бачила, і не знала, як його назвати...

Тато тоді підходив до образів, скидав свій блискучий наперсний хрест, цілував його й обережно клав на столик під іконами. А сам обертаяся до людей, сідав поміж ними і починав приязну довгу розмову. Його погляд усе ще здавався віддаленим від усього земного, і лише щирі теплі слова нагадували, що він живе турботами людей...

Ірі здавалось, що нема таких людей, які не любили б тата. Він ніколи не зробив нікому нічого злого, ніколи не гнівався, не кричав. А за свій труд завжди і всім однаково відповідав.

— Порахуємось, що зможете...— Немов було це щось зайве у його великим життєвим труді.

І так було все мирно, спокійно і гарно. Тата всі любили в селі, як батька, і йшли до їх хати за порадами, у празники ж виповнювали церкву, а часто й цвинтар-сад довкола церкви, — всі йшли молитися Богові. Гарні такі, повбيرانі в святочну одєжу, тихі й урочисті. Дівчата завітчані в стяжках, у намисті, хлопці у вишиванках, молодиці в квітчатих хустках, барвистих спідницях, старенькі в білому та чорному. Як вийдуть усі на зелену траву біля церкви, сонце всміхається з неба, пташки спі-

вають на деревах, дзвони дзвонять, — і весь світ здається радісним празником! Ах, як вона любила дивитись на те все з віконця своєї хатини, а як підросла, мама не могла втримати її в хаті, — Іра сама бігала до церкви, відшукувала своїх подружок, зливалася з морем народу на цвинтарі і весь світ здавався їй святом, так гарно та весело було навкруги...

І раптом цей Кирик.

О, Іра знає його!...

Голова сільради. Його всі бояться в селі. Цілу шайку собі підібрав. Ходять по селі з наганами, розкулачують людей, а добро їх між собою ділять. Он, казали люди, у Дениса вже повні хліви корів, а в Семена сало з уст тече... Іра нераз бачила, як везли людське добро і корову за возом тягнули, а люди ззаду йшли та плакали-голосили навзрид... А тоді людей вивозили кудись і слід по них пропадав... А інших у колгосп заставляли йти. Баба Параска ніяк не могла вимовить колгосп і все казала колещата. Ішли люди до них до хати, радилися з татом, розказували про все і не знали, що робити... А це зачали шукати шкіри¹⁾ по людях. Повпивались людським добром, нагани повішали на боках і п'яні, як тільки стемніє по хатах, так і чигають. Люди бояться вже й

¹⁾ У кінці 30-их початку 40-их років був виданий в Україні закон про здавання державі шкіри з домашніх звірят. Селяни нишком вичинювали ту шкіру на взуття і це переховували, що було каране. Шукали зерно, яке за законом мало бути здано державі, що в результаті привело до голоду в 1933 році.

світла світити і трусяться вечорами за замкненими дверима. А їм що замки?... Двері виваллять, як не відчинять і трусять-шукають скрізь і всюди шукають шкіри, то зерна. А як не найдуть нічого, б'ють. Он і Марійка розказувала в школі, як у них шкіру шукали вночі, а тоді оцей Кулик бив її тата і стромляв револьвер у вуста. Марійчин тато так і помер від того...

А що ж буде з нами? — думає Іра і раптом каже голосно у тиші ночі.

— Тату, а що буде завтра?

— Що Бог дасть, дитино моя!... не завагався відповісти батько. А тепер треба спати. — І з тими словами він переніс її на теплу лежанку, де мама послала вже спати. Та Іра ще довго думала над усім і не могла заснути. Завмерла під покрівцем, притулившись бочком до теплої лежанки, і слухала як таємниче перешіптуються тато з мамою. Вона не могла розібрати, що вони говорять. Лише отой шепіт і час від часу тяжкі зітхання говорили їй, що буде щось погане, дуже погане для них.

І так як часто, вона знову почала мріяти про "переміну"²⁾, що про неї так часто чула від людей. Якусь переміну, по якій має настати інше життя. Яка та переміна і яке те інше життя, вона не знала і в уяві малювала картину за картиною своїх мрій... Так довго-довго.

²⁾ У тих роках в Україні народ іще не вірив, що сталося з життям. Люди думали, що все те неможливе й тимчасове тільки, що скоро все зміниться і настане нормальне життя. Усе те називали "переміною" і про неї говорили тихо й таємно, бачили її в снах, угадували прихід її по всяких прикметах і чекали з дня на день.

Таємно шепечуться, не сплять тато й мама. Вие-б'є снігом за вікном злий вітер... Шерехне десь щось — кинеться тато до вікна. Стихне — сиде знов... І так довго-довго. Аж у вікнах почало сіріти... Тоді таємний шепіт, виття вітру, сіра смушева шапка і чорний револьвер, — усе сплелось і зникло з-перед Ірининих очей, — і міцний сон легко захопив її в свої владні обійми...

Коли Іра проснулась і підвела голову, її здивувала пустка, якою віяло від хати. Повні картин і образів стіни, були голі. Лише де-не-де стирчали чорні гвіздики. На підлозі лежали спаковані і в безпорядку розкидані речі. На місці білого високого ліжка валялись старі черевики, що колись стояли під ним. Мама перегортала рушниками і складала в скриню ікони. Толя бігав по хаті і збирав гвіздочки. Маленька Ніна сиділа біля неї на лежанці і бавилась цяцьками. Тата десь не було.

— Мамо! — озвалась Іра.

Мама обернулась і Ірі тяжко було пізнати свою добру маму з червоного аж спухлого від сліз лица. Лише ясні добрі очі дивились на неї спокійно і певно.

— Вставай, Іро! — мама підійшла й подала їй одержу. — Виспалась? — спитала, пробуваючи всміхнутись. — Ми не будили тебе, бо ти пізно заснула. — Одягайся та допоможеш мені. Там гаряча кашка, ми вже поснідали. Тут твоя одержа. — Мама обійняла Іру, теплі руки її були ніжні й ласкаві.

— Мамочко, не плач більше, — схилилась Іра голівкою на мамине плече і цілувала її гаряче лице.

— А ми вже скоро поїдемо, — підбіг радісно Толя до них.

— Куди? — спитала Іра.

— У город поїдемо, — лепетав Толя. — Там машини і лавки³⁾, багато лавок... Вставай уже!

І мама й Іра всміхнулися на хлопчикову радість і Іра скоро зачала вдягатись. Умилась, помолилась Богові, з'їла своє снідання і зачала помагати мамі.

Пакували все. Порозкидувані речі, ніби знаходили місце, в хаті просторнішало, дещо виносили в сіни.

Нарешті вернувся і тато. Блідий, стривожений як і вчора. Тільки певний себе тепер, сповнений рішення і відваги.

— Слава Богу, підводу знайшов, — сказав з полегшою. — Ніхто не хотів їхати в таку завірюху. Насилу випросив... — І додав, зітхаючи. — Коли б уже скоріше вибратись, а там що Бог дасть. 24 години як ніколи короткі...

— А як же з людьми? — спитала мама.

— Був у старости. У нього сьогодні були рано, забрали ключі і церкву запечатали. Всьому кінець. Приказали, щоб я сьогодні покинув село... — Ох, дітки, — поглянув він на дітей, — що з вами буде? Такий мороз, а їхать нам дуже далеко...

— А в сільраду не заходив? — спитала знов мати. — Документи...

— Чого я туди піду? — перебив їй батько. Адже він і сільрада, то одне й те ж... З пере-регістрацією треба їхати в район. Це можна зробити пізніше... Тепер треба скоріше виїхати,

³⁾ У місцевому діалекті: склепи.

щоб завидна десь достатися. Дороги погані після вчорашньої хуртовини...

Мати тільки тяжко зітхнула. Діти притихли й слухали.

Серед важких, сірих хмар час від часу випливало сонце, що було вже високо над хатою, коли спакована підвода вирушила в дорогу. Загорнуті в сіно, закутані хустинами й одіжжю, діти тулилися до матері, ховаючи личка від різкого колючого вітру.

Іра бачила, як тато зняв шапку і востаннє перехрестився до церкви, що височіла золотим хрестом між хмарами, і лишалась на засніженому цвинтарі, як сирота. Дикий вітер кидав у її білі стіни, як і в Ірині лице, колючим снігом. Ірі було шкода лишати і церкву, і сад цей довкола неї — цвинтар, мертвий тепер під снігом, і хатку-сторожівку, що притулилася під старою грушею і залишалася теж пустою...

Іра бачила, як дві сльози впали з татових ясних очей на широку бороду і відразу замерзли на ній.

— Куди це ви, отче Симоне? — питали стрічні люди.

— Бувайте здорові! — відповідав їм батько і показував рукою на дорогу...

— На кого ж ви нас покидаєте, батюшко? — чула ще Іра і бачила, як люди з острахом озиралися, щоб їх ніхто не побачив...

II

У місті К., в напрямі якого після страшної ночі вирушила сім'я о. Симона, жив його кум — давній знайомий Антін Михайлович Красо-

вещь. Його білий кам'яний будинок сміявся блискучими вікнами з-поміж густих верб і черешень. Уже через ті вікна було видно, що в хаті живе спокій і достаток, — білі прозорі занавіски манили до себе, а зелене листя хатніх цвітів нагадували про затишне життя.

Перед високим ганком, що з вулиці вів до тієї хати, і спинилась, як уже добре присмеркло, підвода з майном і сім'єю о. Симона.

Лишивши дітей і дружину, він трохи нервово піднявся на високий ганок і постукав у замкнуті двері.

— Хто там? — почувся тихий голос.

— Відчиніть... — попросив стурбованим аж дрижачим голосом о. Симон.

Довго ляскають і гримають замки. Тоді на решті тяжкі, червоним пофарбовані двері відчиняються.

— А! Симон Іванович!? У таку пору?!... Та що з вами? — питається висовуючи голову золотоволоса красуня. — І Емілія Василівна?...

— Добрий вечір, Лідо, — вітається схвильовано о. Симон. — Тато ваш дома? Можна йому бачити?

— Дома, дома! Заходьте! — І з тим відхилені трохи двері зачиняються знову і о. Симон зникає за ними.

А через якийсь час на ганку з'являється сам господар, товстенький Антін Михайлович Кравець.

— Де вони? — питає він спокійно, поважно сходячи з ганку, і побачивши припиняє у сіні кругом матері дітей, так же спокійно додає, — ну, що ж, ведіть у хату, діти простудяться...

--- Прийміть... — благає з саней дрижачим голосом мати. — Не дайте загинути дітям... Життя ціле будемо дякувати... Хоч на одну ніч...

— Да звісно, звісно... Заходьте, а підводу заведіть у двір, щоб люди не бачили, а то тепер недобрі часи...

З тим Антін Михайлович так же поважно піднімається по високому ганку і зникає за важкими дверима. А о. Симон помагає дітям і дружині вилізти з саней і веде їх тим же високим ганком, на цей раз через відкриті двері в чужу хату.

— Скоренько, скоренько, дітки, зараз нагрієтесь, — промовляє до дітей, які ніяк не можуть іти задовго до довгої дороги і померзшими ноженнями.

Ірі здавалось, що вона опинилася в казковому світі, з якого зараз вилетить жар-птиця і розсипле золото, коли чийсь ніжні руки розмотали всі хустки з її голови і поскидали плащик з онімлого від холоду тіла. Вона стояла на блискучій червоній підлозі, серед зелених дерев високих хатніх цвітів — таких цвітів вона ще не бачила в своєму житті. М'яке електричне світло з-під білого скляного абажуру розлило ніби саму радість по хаті. Золотоволоса дівчина, гарна як царівна, ласкаво питала її, чи в неї ніщо не стерпло від холоду? Іра дивилися в її добрі сині очі і не знала, чи вона спить, чи живе...

— Не дивуйтесь їй, — чує Іра раптом мамин голос, — вона ж перший раз бачить оце все. Ми ж уже давно не мали своєї хати, а жили в церковній сторожівці. Та все ж жили, а тепер і

того нема... — Іра чує як мама тяжко зітхає, а тоді бере її за руку.

— Ходім, Іро, щось з'їси та ляжеш спати.

І мама повела її в другу кімнату. Там стояла велика біла піч-плита, хоч горшків ніде не було, а все блискучі сковороди. На стіні висіли великі ложки, цідилки, машинки. Це все таке нове для Іри, такої кухні вона ще ніколи не бачила. А он Толя з Ніною вже сидять за столом і пишна повна господиня частує їх борщем, примовляючи при тому.

— Ох трудно, трудно з малими дітьми... Кажали ми вам, Симоне Івановичу, давно вже, — покиньте священство, воно вас до добра не доведе... Бачите тепер, що правду ми мали...

— Ну, нічого, якимось воно буде, — ніби соромлячись за свою дружину, озвався Антін Михайлович, і попихкуючи люлькою, немов в оборону додав, — хоч труднуvато в нас тут у городі, нічого сказати...

— Та вже що Бог дасть... — відповів о. Симон, ховаючи глибоко в погляді гірку думку за отой докір.

Знав він їх, господарів оцих, не дуже гостинних. Бач як салом позапливали обое... А разом же молодість проводили, разом училися, друзями були. А після революції розійшлися їх дороги. Антін став книговодом і зажив міщанином, люди казали добра собі від купців набрав, як їх вивласнювали. Тепер у нього бач який дім... А його життя — це скитання за всі ці роки, вічні переїзди з села в село, з одним бажанням: служити Богові й людям. Для нього більш нічого не існувало в житті, навіть родина, діти служили цій одній його цілі, одній великій любові в житті, — отого священного

діла, на яке він пішов, не дивлячись на всі небезпеки після революції... І ось тепер уже не знає він місця, де була б іще відкрита церква. Все позамикали. Священиків повивозили, збавили права голосу, як ось і його... Забрали, ограбили в душі все, що було найсвятіше, чому служив усе життя... А що його жде? — Оці докори, що вже почалися тут?... І немов наперед озброюючись терпінням, о. Симон зітхнув, подумавши — "Бог з ними"...

— Руки є, заробимо, — почув він голос дружини і був він немов відповіддю його думкам, оцим ситим людям, усьому майбутньому...

— Так, так... — притакнула пишна господиня, обтираючи повні масні уста.

Дітей порозтирали спиртом, щоб була, чого не простудили, і всіх трое поклали спати на печі. Толя й Ніна скоро позасинали. Тільки Іра довго ще не могла спати. З-за комина, так щоб її ніхто не бачив, дивилась вона на цих нових людей. Крізь відчинені з кухні двері, було видно їй довгу спальню з білосніжними у мережках ліжками і барвистими килимами коло них. Блискучі столики, полички, дзеркала. Там безмовно, тихо, не бачучи Іриноного цікавого погляду, переходжувались три золотоволосі дівчини, їх тато й мама...

— А де ж мої тато й мама сплять? — думає Іра і їй стає жаль їх усіх. Себе, братчика, сестричку, тата й маму. Жаль до якоїсь невідомої сили, яка закинула їх на цю тверду, чужу піч. Сльози раптом підступають до її очей і щоб не видати себе, вона ховає лице в подушку і, здушуючи ридання, плаче. Так широко, від цілого серця, як ще ніколи не плакала...

Хтось згасив лампу і з темноти ночі Ірі

більш не лізли картини перемін, злого чоловіка в сірій смушевій шапці, блискуче дуло чорного револьвера. Те все було далеко-далеко. Щось інше тисло її маленьке сердечко, і ніби передчуваючи щось, воно боліло і не давало спати...

III

Другого дня о. Симон, після довгих шукань, таки знайшов квартиру. То була стара низенька хатина під соломою, з підогнилою дерев'яною призьбою, через яку місцями заглядало до хати світло. Та зате цілком пуста, отже для них самих, що тоді було дуже тяжко знайти. А до того люди боялися їм винаймати. Тому тією першою знахідкою всі дуже раділи. Речі, що ночували у дворі в Красовців, перевезено до нової квартири. О. Симон попрощався востаннє зі своїми парафіянами-візниками, віддячився їм як міг, і вони поїхали назад у село, побажавши своєму батюшці всього доброго.

Скинуті в безладді речі занесено в сіни й у хлів. Запалили в печі в хаті і Емілія Василівна заходилася шарувати та білити її. Діти бігали біля матері й помагали, як могли: товкли крейду, додавали воду. Батько ще зраня купив на базарі віз дров та приготував палива. Надвечір весело тріщав у печі вогонь, варилась вечеря. Розпакували ліжка і рішили спати в своїй хаті. Пуста і ще мокра, вона парувала від тепла, але було чисто й затишно всім разом. Змучені за день батько й мати не зітхали більш того вечора і не плакали, тільки пере-

глядались, дивлячись як щебечуть, нічого не розуміючи і раді на все нове діти.

Зате після вечері з легким серцем замкнули двері і могли спокійно лягати спати.

На другий день, як прокинулись, у хаті замерзла вода, хоч звечора й напалили в печі. Хата була така стара, що мороз легко переходив через її трухлі стіни.

Але що зробити? Слава Богові й за таку...

Емілія Василівна прикрила дітей і скоріше заходилася палити в печі. Аж тоді, коли по хаті розійшовся теплий дух, дозволила вставати дітям.

Симон Іванович (так його звали тепер скрізь), устав іще раніше і вже приніс відважені куски хліба.

— Оце стільки будемо діставати на день чорного хліба, а стільки сірого, — оповідав показуючи принесений хліб. — У чергу стояти не дуже довго, — і відрізавши по шматочку від сірого хліба, подав дітям⁴):

— Оце наші порції, дітки...

Емілія Василівна зварила снідання. Гаряча юшка парувала в холодній іще хаті, але всі були задоволені тим першим ранком у своїй хаті, коштували городський хліб, і діти щебетали без кінця. Поснідавши, всі разом прийнялись знов до роботи. Вносили речі, розпаковували, розставляли, вішали образи, прикрашали їх рушниками. До обіду пуста хата прибралась,

⁴) У час великого голоду в 1933 р. по містах України завели карткову систему, яка тривала приблизно від лютого 1933 р. до березня 1935 року.

причепурилась. Стало затишно, гарно, домашньому.

— Оце ваше нове дома, — казала мати до дітей, домазуючи жовтою глиною долівку.

Так почалося нове життя.

Симон Іванович не був старим священиком. Батьки його були селяни і в великій родині був він самотнім сином, який стараннями всієї родини спромігся досягнути свого покликання — стати священиком. Не знали батьки його, віддаючи на сина останню копійку, що через сина-священника прийде пізніше руїна дня них. Бо, як тільки настали тяжкі часи в Україні 30-40-их років⁵⁾, на господарство батьків посипались великі податки. Один за одним. Один за одним. Не встигли сплатити одного, приходив другий.

— У тебе син священик, — була самотня відповідь бідному батькові.

Продавши все, що мали: корову, свині, одягу, — привели господарство в руїну. А коли прийшов голод 1933-го року, батько не пережив і помер. У напівпустій хаті залишилася мати з дочкою-удовою — чоловіка її давно забрали в тюрму і він звідти не повернувся.

Із рідного села доходили до Симона Івановича тривожні вісті про дальші податки. З останнього листа довідався, що вже не мають більш чим платити їх і приходили описувати меблі, навіть стару шафу — придане Емілії

⁵⁾ Так зване розкулачування.

описали. Зосталась одна хата, та й та, мабуть, довго не встоїть. Що робити? — Симон Іванович не знав. Помогти їм він більше не міг. Сам знищений податками, не мав він ані золота, ані ціннощів якихось, ні грошей. А тепер невеликий запас, що його привіз він із собою на нове життя, не вистачав на довго, навіть його сім'ї. Треба було відразу думати про заробіток. І як тільки скінчені були турботи з квартирою, він прийнявся шукати праці.

І тут прийшло, властиво й почалося ціле горе.

Де не з'являвся він, скрізь діставав однакову відповідь:

— Лишених права голосу не приймаємо⁶⁾.

Не один і не два вечорі повертався він стомлений, збитий духом і безпорадно питався:

— Що ж чоловік має робити? Там прогна-ли, а тут не дають робити. Хоч живому в яму лізь. Коли б ще не діти...

І звалившись на постіль, цілий вечір лежав безмовний і задуманий, заклавши руки за голову.

Одного такого вечора, повернувшись із марних шукань, він не застав дома дружини. Стрижено засвітив лампу і заспокоїв розплакану дитину.

— Де мама? — питав дітей.

— Мама кудись пішла, — сказала Іра, — сказала, щоб я доглянула Толю й Ніну.

⁶⁾ Закон "лишених прав голосу", за яким усі хто йому підлягав, не мали права голосувати, вчитися і не приймалися на роботу, — впроваджений 1929 року і скасований аж у 1936-9 роках.

— Куди ж вона пішла? — питав батько.

— Хіба я знаю, — здвинула плечима Іра.

Нарешті пізно вже повернулася Емілія Василівна, зворушена і рада.

— Я знайшла собі роботу! — сказала вдово-лена.

— Де?! — не стримавшись аж скрикнув Симон Іванович.

— Сьогодні, — почала оповідати дружина, -- зустріла я на базарі свою стару вчительку ще з гімназії, Марію Петрівну. Вона не впізнала мене, а впізнавши, дуже здивувалася, — Емілія Василівна сховала свій погляд, щоб не показати нікому щось болюче в ньому.

— Я розказала їй про наше положення, — продовжувала вона далі, — а після обіду пішла до неї додому. Вона і згодила мене на півдня роботи в одній молодій вчительки. 10 рублів у місяць... Та й то гроші, — додала, — з голоду вже не помремо.

Симон Іванович тяжко зітхнув.

— Це значить у найми... До своїх подруг із гімназії... — промовив, відвернувшись до вікна, з якого в хату дивилась темна ніч.

— Що ж робити? — відповіла спокійно Емілія Василівна.

Але таки на хвилину задумалась. Полинула поглядом у далеке минуле, в якесь інше життя. Та тільки на хвилю. Життя давно вже відучило її мріяти. Махнула рукою.

— Нічого... — сказала і обернувшись до печі, заторохотіла горшками.

Відтоді Симон Іванович більше лишався дома, а Емілія Василівна ішла працювати. Часто вона забирала з собою дітей, які на бажання вчительки, бавилися з її донькою. Такі гостю-

вання були радістю для матері й дітей. На господарстві вчительки діти могли ліпше з'їсти того, чого ніколи їй не бачили дома. І були щасливі біля мами.

Так і пішло життя. До обіду Емілія Василівна варила, прала й шила. Симон Іванович тоді ходив шукати роботи. А після обіду вона йшла працювати, а батько лишався з дітьми.

Одного дня повернувся й Симон Іванович не такий сумний як завжди.

— Прийняли, — сказав він коротко. Останнім часом він став сумний і безмовний.

— Де? — спитала дружина.

— У комбінаті, — відповів, сумно провівши рукою по підборіддю, де з пишної його колись борода, лишились лише темні вуса; робив так завжди у задумі. — На поденну... — додав, відвертаючись до вікна.

Емілія Василівна зітхнула.

Комбінатом називалась велика сільсько-господарська артіль. У місті було мало охочих до такої артілі і там зачали набирати на поденну працю лишених права голосу, де над ними насміхались і робили що хотіли партійні начальники.

— Поп... — зустріли зони Симона Івановича. — Нічіво! Давай і ти! Пора учитись працювати, батя! Хватит дармовой хлеб есть! От пойдьош церкви разбирать... — сміявся в лице червонопикий начальник.

Симон Іванович радий був провалитись крізь землю, ніж йти до нього працювати. А що зробиш? Дома троє дітей... Жінчиного заробітку мало. Аж дуже мало... І він мовчав, лише пильно дивився на свого начальника, немовби хотів знайти в ньому хоч краплину людини. Але й те було даремне...

— Прихаді завтра в шість часов на наряд, батя! Пасмотрим что ти умеєш!

Від такого прийому і такої розмови повернувся Симон Іванович сумний, хоч і знайшов роботу. Так же безмовно, як і щовечора, ліг на ліжку і заклавши руки за голову, мовчав і дивився в одне місце. А коли всі полягали спати, встав, засвітив лампадку і довго молився перед образами.

Спокійно виглядали з-під покривала три дитячі голівки, діти легко зітхали вві сні.

— Хіба вони винні? — думав Симон Іванович. І перехрестивши сплячих дітей, пішов скріплений молитвою теж спати.

Емілія Василівна ще не спала.

— Може б ти не йшов туди робити? — спитала його з темноти.

— Що зробиш? — відповів їй тихо. — Не можу я дивитись, як діти сидять над нещимньою картоплею. Шкода їх. Вони ж не винуваті. І так уже zostались самі кісточки. Бог допоможе... Нічого не вдієш.

Емілія Василівна тяжко зітхнула.

— Я думаю тобі теж не легко бути наймичкою в своїх бувших подруг із гімназії. Та що зробиш?...

Змовкли. Лежали без слів. Кожне відчувало і думало одне і те ж.

Велика зміна для душі — із священника стати чорноробочим, з освіченої жінки — наймичкою. Ними стали всіма влюблені колись у селі отець Симон і матушка Емілія Василівна. Відчували й розуміли одне одного. І терпеливо зложившись на Волю Божу, стомлені турботами дня, мирно послули.

Темна ніч заглянула через мале вікно. Мі-

сяць лив до хати ясне світло, малюючи на підлозі білий великий хрест...

IV

Починаючи з того вечора, одноманітно потекли дні за днями. Час минав швидко, непомітно, сіро. Часом здавалося, що все без зміни стоїть на місці і не рухається. Тільки підрастаючі діти нагадували батькам, що життя не стоїть, час іде і обертає за собою цілі роки.

Ті роки були повні лише турбот, болю, ображеної і змушеної мовчати душі, і тяжкої, часом не під силу праці.

Над бідним Симоном Івановичем знущалися, насміхалися і робили з ним усе, що хотіли. Коли рано о 6-ій усі в ряд вистроювались на подвір'ї комбінату на наряд і черга доходила до нього, бригадир самовдоволено вигукував найтяжчу або найпоганішу для нього роботу.

— Конюшні чистить! Тротуари мостить! Цеглу возить! В ліс по дрова!

Симон Іванович терпеливо робив усе.

Тільки церкви відмовився розбирати.

Що не робили, сказав, що не піде. І не пішов.

Хотіли викинути з роботи, але лише посміялися.

Щодня діставав він обід на роботі, але ніколи не їв, а ніс дітям, або наказував їм приходити і забирати. Синенька каструлька мандрувала кожного дня в обідню пору з комбінату на квартиру, де чекали на неї троє голодних дітей. За себе Симон Іванович не думав.

Не легко було й Емілії Василівні. Молоді советські вчительки були спанічені й вередли-

ві. Тетяна Василівна не раз повертаючись додому, тихо плакала, щоб ніхто не бачив.

У господарстві кінці не сходилися з кінцями. За зароблені гроші трудно було прожити й найпростішим життям. Скриня пустішала. Зникали одна по одній подушки, рушники, скатерті. Все продавали, аби прожити і прогодуватися.

Тільки вечір був затишною хвилиною того життя, коли змучені за день усі збиралися за столом і в мирному родинному затишку ділили всі свої болі, пережиті за день. Тоді черпали сили на новий день, у тому сповненому любов'ю крузі, де розуміли одне одного без слів.

Діти переходили з кляси до кляси і як одне вчилися старанно; на втіху батькам були першими в клясах.

Лише час від часу щось нагадувало минуле, яке здавалось далеким і, мов нічого не мало спільного з цим життям.

Давно позакривали всі церкви і в місті, і ця одинока втіха для Симона Івановича, здавалось, зникла навіки.

Іноді заїжджали з базару його колишні парафіяни і оповідали про село. З церкви зробили театр, зняли купол⁶⁾ і хрест, стоїть мов домовина під низькою кришею ота велика, на далекі околиці видна їх церква...

Сумно звучали оповідання селян. Не пізнавали й вони свого батюшки. У чорних штанах і в чорній сорочці, з вусами на блідому якомусь такому сумному, немов загубленому, лиці, з поглядом у тих же добрих очах, що блу-

⁶⁾ баню.

кав ніби шукаючи чогось, і здавалось не знаходив. Змарнів аж згорбився від тяготи життя. Мовчки курили селяни. Мало говорили. Немов чужими стали й вони...

А як від'їжджали, ще сумніше зітхав Симон Іванович. Життя здавалось йому завмерлим і темним, як ніч...

V

Одного погожого літнього вечора до хати Симона Івановича завітав незвичайний гість. То був немолодий уже жидок, усім відомий у місті Рабінович — завідуючий райспоживспілки.⁷⁾

Він мусив добре схилити високу голову в притиснутих до землі низьких дверях хатини Симона Івановича, щоб зайти до неї.

— Ізвініте, но я хотел с вамі говоріть, — звернувся він московським акцентом до Симона Івановича, який здивовано пішов гостеві назустріч.

Дітей було вислано з хати і Симон Іванович довго говорив із незвичайним гостем на самоті.

Коли ж сім'я сіла вечеряти, батько веселіше як завжди сказав:

— Слава Богу, іде до ліпшого. Тепер уже й ви діти зможете далі вчитися. Лишених права голосу більше не буде. Новий закон вийшов. А Рабінович відразу приймає мене на роботу в кооперативній базі. Тепер і ти, Еміліє, можеш шукати нову роботу, — звернувся він до здивованої дружини.

З того часу почалося нове життя.

⁷⁾ Районова споживча спілка.

Симон Іванович більш не ходив забризканий грязюкою, прибитий і мовчазний. Щодня зраня вичищав він своє вбоге вбрання і, кидаючи жартом до дітей, брав під щоти руку і йшов працювати на базу. Обов'язком його було реєструвати товар, приймати його і підраховувати. Тому хоч часто і ночами сидів він над своєю рахівницею, рано бадьоро йшов до нових обов'язків. А в кінці місяця приносив не 50, а 100 і більше рублів.

Змінилися і для Емілії Василівни обставини. Вона відразу влаштувалася на працю в дитячих яслах і не потребувала більше лікувати порепані від прання і чорної роботи руки. А в кінці місяця приносила вже не 10, а 50 рублів.

Та діти росли, вчилися і потребували чим далі більше. Не було ні корови, ні городу, нічого свого. Все треба було купити з базару. Все ж на столі стало частіше з'являтися молоко, сало в картоплі, блинці з сметаною, що було найбільшою лакоминкою для дітей.

Так побігли дні за днями трохи рівніше, спокійніше.

Та знов не довго...

Першим ударом, що надовго засмутив Симона Івановича, стали тепер його власні діти, особливо старша його дочка Ірина.

Переповнені матеріальними турботами, батьки не помічали, не маючи на те часу і думаючи, що воно прийде само собою, що дитячі душі формуються цілком у стороні від них. Діти, які росли і потребували так багато духовної поживи, не находячи її від перемучених і вічно зайнятих батьків, мали того аж надто багато в школі. І школа робила з них, що

хотіла, непомітно відриваючи дітей від батьків.

Так одного святочного вечора, коли Емілія Василівна, як завжди перед святом, попідмазувала і прибрала хатину, а Симон Іванович, відложивши через присмерк свою рахівницю, підійшов до образів і став засвічувати лямпадку, Іра, яка сиділа над книжкою, раптом спитала батька:

— Тату, чи ти можеш доказати мені, що є Бог?

Від несподіванки в Симона Івановича випав із руки засвічений сірник і в вечірнім присмерку він здався Ірині блідим, як ніколи. Батько мовчав і немов не вірячи сам своїм очам, дивився в спокійне лице своєї улюбленої дочки.

— Іра, як ти можеш таке питати? — сказав нарешті тихо, ледве чутно і сів на перший стілець, що стояв біля нього.

— Ну так, папа... Я думаю, — спокійно, але все ж червоніючи говорила дочка, — ти вже прожив багато, а я ще молода. То чи тобі доводилось хоч раз у житті бачити якусь ознаку Бога? Чому все, вся наука говорить, що Бога нема? — додала вона раптом сміливіше.

— І ти так думаєш? — ніби все ще не вірячи тому що чує, питав батько.

— Я не знаю... — ніяково відповіла дочка.

Батько нервово перебирав пальцями рештки колись розкішної широкої бороди, сумно й безмовно дивився сперед себе й мовчав. Ніби розмова на цю тему була зайва для нього, чи може вперше в його житті занадто важна і в той же час безсила. Бо як може він віру передати короткими словами? Віру вливає Бог у душу людини. Її треба знайти, відчуту і ви-

знавати. Симон Іванович знав це, як знав і свою дочку, глибину душі її. Завжди вдумливу, питаючу і правдиву. Вона хоче знайти істину на основі знаного. А він того знання так мало їй дав...

— Іра, і ти не віриш, що цю красу природи, це небо, зорі і землю, — почав раптом Симон Іванович, душа якого останній час, може за відсутністю радості в житті, стала більш відчувати природу... — Ти не віриш, — казав він тепер дочці широко і так надхненно, що вона не могла не слухати його, — що все це створив Бог? — показав він рукою на розкішний літній вечір за вікном.

Проте дочка була вже повна своїх знань.

— Як я можу вірити, тату, коли ми вчимося, що небо то є простір, повітря. Зірки — це планети. Наша земля теж планета, яка була колись гарячою вогняною кулею, потім охолола, через що утворилась вода і суша. У воді хемічно зародилось перше життя. А оця книжка, — показала вона на розкритий перед собою підручник "Еволюційне вчення" Дарвіна, — оповідає про розвиток світу від часу зародження життя до тепер. І ніде нема ні слова про Бога. Як же я можу вірити? — раптом спитала з таким же надхненням як у батька, дочка.

— Так вас учать?!.. — здивовано і немов не вірячи почутому, підняв темні дуги густих брів батько.

— Ну так, папа... — якось дивно відповіла дочка.

Невже пізно?! — подумав, немов прибитий раптовим ударом, Симон Іванович. Але до доч-

ки нічого не сказав. Сидів і думав. Що їй сказати? Як вплинути на її душу?

Моя дочка?! — і раптом відчай і біль пекуче пройняли його серце. Мусів зібрати всі сили, щоб стримати себе.

— Іро, — почав він раптом тихим і таким ласкавим голосом, що Ірині стало шкода її доброго батька і вона глибоко цілою душею відчула, як сильно вона любить його.

— Іро, дочко моя, — говорив він до неї. — Вір мені або ні, а я відповім на твоє питання про Бога. Так, дорога моя дитино, я за свої довгі літа бачив силу Його. Перший раз то було в мої молоді роки. Я мав тоді хвору ногу і хтось порадив моїй матері — твоїй тепер бабусі — піти і приложитись до мощей св. Миколая в монастирі. Я йшов, дорога моя, з паличкою, шкутильгав, як каліка. Мама помагала мені піднятись по сходах до гробниці з св. мощами. Я приложився до них і раптом легко зіскочив по сходах і цілком здоровим вернувся додому. Що то була за сила, я не буду казати, думай сама. Далі ти пригадуєш. як після смерти дідуся твого, отця Василя, маминого батька, я оповідав вам, як під час завершення Проскомидії мені з'явилося у вівтарі світло і в тім світлі ясний образ твого покійного дідуся, пам'ятаєш, я розказував вам про це дома, ти ж уже була велика.

— Так, пам'ятаю, тату, — спокійно відповіла Ірина.

— Іро, — продовжував Симон Іванович, — а хто, як не чудесна сила Бога спасла мене і нас усіх у ту страшну ніч, коли приходив Кирик? Ніч, яку ні ти, ні я, ні ніхто з нас не забуде...

— Тату, — відповіла спокійно дочка, — а

для чого Бог посилає тобі таке тяжке життя і всі знущання, які ти переносиш? Ти ж не винний ні в чому...

— На все, дитино моя, є Божя воля, — так же спокійно відповів Симон Іванович. — А ми мусимо її терпеливо переносити. Бог часто посилає іспит для людей, щоб випробувати їх серця. — Отець Симон зітхнув і встав, а по короткій задумі тихо додав: — А зрештою нам не відомі Його цілі... Проте, як я бачу, Іро, твоя наука зайшла вже далеко. Я за всіми переживаннями не знав цього, не приділяв тобі достатньо уваги. Мені тяжко переконати тебе тепер. Думай як хочеш, ти вже скоро будеш дорослою. А я вірив у Бога і буду вірити до кінця мого життя. — І з тими словами він підійшов до образів і почав наново світити лямпадку.

Червоне, м'яке світло лямпадки освітило з темноти перед дочкою, їй здавалось, чомусь тепер гордо випрямлену, впевнену в собі, постать батька. Проте вона не могла не бачити, як руки його нервово трусилися, поправляючи гнотик лямпадки і серцем відчула, як сумно дивляться його ясні очі.

Ніби бажаючи показати дочці силу своєї віри, він широко перехрестився і голосно промовив перші слова молигви: "Благословенно Царство Отця і Сина і Святого Духа, нині й повсякчас і навіки вічні, амінь." Потім дістав сховані під столиком книжки і почав перечитувати передсвяточні молитви, що робив він перед кожним святом.

Дочка дивилась на його змарнілу, змучену пережиттями і разом повну якоїсь невидимої сили постать; вона могла відчувати ту силу,

яку хотів показати їй батько, та в умі все ж стукала своя думка: Де ж є Бог? Бога нема — є лише в'ява.

Батько мав правду, що "наука" зайшла вже далеко в молодий розум його дочки, вела вже її, живлячи що-дня і годі було перемогти її своїми самотніми, хоч і теплими словами. На їх місце в школі приходили сотні інших.

Симон Іванович помітив, як після їхньої розмови, дочка перестала молитись і ще більш зачитувалась у своїх книжках. Страх брав його, коли він думав про ті книжки. Що міг дати він на зміну їм? Чи міг він заборонити їй науку? Вона ж перша учениця в класі! Завжди старанна, заглиблена в книжку. І він відчував, що не може ні забрати він тих книжок, ні сварити, ні гніватись на дочку за них. Із глибини своєї душі він вирішив черпати інші сили для боротьби з нею. Він знав, що ті сили потребують довгого часу, але інших не могла дати його тиха любляча натура.

Час від часу тільки, на бажання самої дочки, вступав Симон Іванович у дебату з нею. Перемагав її палку, а вона його спокійного, лагідного й люблячого. І завжди розходились ні з чим. Ні він її, ні вона його не мали сили переконати. Кінчалось тим, що батько відкрито, ніби бажаючи показати дочці силу своєї віри, ставав перед іконами і скромно молився, а дочка замислювалась, дивлячись на те все, і мовчки відходила до своїх книжок.

Симон Іванович після цього став узагалі більше молитися, особливо при дочці. Він сам собою, прикладом своїм, хотів утілити віру в її душу. І більше займався тепер меншими дітьми. Частіше вечорами оповідав їм історії з

житій святих, не звертаючи ніби уваги, чи слухає старша дочка чи ні, а в той же час робив це завжди в її приязності.

Менші діти були інші, як їх старша сестра.

Кароокий, рослий тепер уже Толя чим далі більш не захоплювався наукою і в одній клясі зостався на 2-ий рік. Він поїдом читав книжки, особливо історичні, а на вулиці й у школі зробився добрим верховодом, чим завдавав батькові немало турбот від сусідів і вчителів. Самовпевнений і сміливий, Толя часто був битий батьком, але при тому він ніколи не плакав, не просив прощення, а гордо вставши, замовкав на декілька днів і не обзивався ні до кого, хіба що до матері, до якої в нього була якась особлива любов і приязнь.

Синьоока, золотокоса Ніна росла справжньою красунею і чим далі більш її увагу притягували вбрання, господарство, кухня. Вона слухняно робила все те, що робили її тато й мама, ніби не цікавились: так воно має бути чи ні. Практична й гостра на слово, вона часто підсміхалася зі старшої сестри, дразнячи її "зубрьожкою" за вічне сидіння над книжками.

Ірина була відмінна від брата і від сестри. Спокійна і вдумлива, аж трохи мрійлива, вона на все ніби ставила запитання і хотіла дати свою власну відповідь. Із русим м'яким волоссям і з дуже чутливою вдачею, вона пильним поглядом ясних очей, здавалось, бачила все, і вважалась розумною старшою дочкою в родині. Навіть сам батько нераз радився з нею в якихось щоденних турботах чи потребах і вона ніби усвідомлюючи це, була певна себе й авторитетна. На насмішки меншої сестри

Ірина тільки всміхалась до неї, як до маленької, і знов не розлучалась із своїми книжками, що здавалось супроводжували її, де б вона не з'явилась — у хаті, в садку, в лісі — книжка була вічно з нею.

Батько бачив ріжницю в дітях і тривожно відчував небезпеку, яка грозила його старшій дочці. Дивлячись часто в її великі ясні очі, він ніби бачив у них свою власну душу і тим більше бажав сформувати її якнайкраще. Він усе більш і більш приділяв їй уваги. Діставав звідкись старі поживклі книжки і непомітно клав їх на її столику.

За таку увагу дочка з вдячністю дивилася на батька і чим далі більш прив'язувалась до нього. Проте розум говорив їй своє і в дебатах із батькім вони знов розходились ні з чим і повертались кожен до свого: дочка до своїх книжок, а батько до молитви.

Емілія Василівна, дивлячись на цю боротьбу, казала всміхаючись:

— Лиши її, виросте — порозумнішає. Що вона знає?

Але для Симона Івановича була це тяжка рана на серці, і йому часто здавалося, що він згубив свою улюблену дитину...

Тим часом підоспіло нове горе на його змучену вже й так душу, ніби він і жив тільки для того, щоб страждати.

Хитрий крутій Рабінович не даром так ласо накинувся на Симона Івановича, сам напрошуючись йому з роботою. Не минуло багато часу, як він хитро викручуючи прибутки й видатки, збив собі добре багатство, накинувши тим Симонові Івановичеві петлю на шию. На річному підрахунку Рабінович вийшов забор-

гований на багато тисяч рублів. Така справа відразу йшла в суд. Ночами сидів і перераховував стривожений Симон Іванович прихід і розхід товарів, та нічого не виходило. Розтрата була ясна і справа пішла в суд. Симона Івановича покликали за свідка. Хитрий багатій підкупив собі найліпших адвокатів, які боролися його справу і спихали її на других, а найбільше, звісно, на "вредителя", "врага народу", "бувшого попа" Симона Івановича. Бідний, він ходив як тінь. Не їв, не пив, ні до кого не вітався, цілими ночами не спав. Зіпхнуть на нього вину і що він зробить? Адвокатів йому наймати нема за що. А тоді був би явний кінець...

Тижднями тягнувся великий суд. Симон Іванович за той час здавалось на половину посивів. І тільки чудесна сила врятувала його. Він сам не знав як.

— Коли б я сказав одне слово не так, — оповідав він дома, — хоч я й не знав, як його казати, так усе покрутили. Тепер тільки розумію про що ходило. Одне слово не так і мені був би кінець. О, Господи, як же я Тобі вдячний! — перехрестився він, піднімаючи повні віри очі до неба.

Суд звільнив Симона Івановича від свідків і ще довго тягнувся. Нарешті вийшов вирок — Рабінович мав сплатити все за 5 років. То був смішний вирок. Кожний знав, що для когось другого те все коштувало б життям. Симон Іванович не міг там більше працювати і мусів шукати нової праці. Така найшлась для його вже вкрай зіслаблених сил в одній невеличкій конторі, хоч і знсв між Жидами. Тяжко доводилось співпрацювати з ними. Вічно

дивилися вони на нього з підозрінням і тривили, як могли.

Тепер йому здавалось було вже все байдуже. Після того, як він побачив, що в нього забрали не тільки його призначення священика і все потрібне для життя, а й його дорогих дітей, для яких він жертвував усім, — життя зробилось для нього ще темнішим і він віддався цілковито пожертві себе, самовідданості, пройнявшись якоюсь терпеливою незгасаючою силою. Днями він нічого не їв, а коли хтось із дітей приносив йому обід, відсилав їх назад. Став іще більше задуманий, мовчазний. Коли йшов вулицею, низько схиляв посивілу голову і треба було добре сказати до нього привітання, щоб він почув. Тоді низько й найлюбіше вклонявся людині, скидаючи шапку, а за хвилину знов так же замислено йшов далі.

І лише червоний вогник лампадки, перед яким він щовечора довго і щиро молився, здавалось самотньо освічував його життя.

VI

Діти підростали і літніми вакаціями йшли заробляти, помагаючи батькам зводити кінці з кінцями. Потроху стало ліпшати з харчами. У дворі завелися кури, хрюкало поросятко в хліві, з приділеного городу зібрали картоплю і раділи, що на цілу зиму буде своя. Трохи легше зітхнули змучені батько і мати.

Та йшло не до ліпшого. Десь у світі розпочалась війна.⁸⁾ Так оголошували газети. Да-

⁸⁾ Початок 2-ої світової війни 1939-го року між Німеччиною і Польщею.

леко десь хтось почав воювати. Здавалось: щб було до того маленькому далекому містечку? — Люди байдуже жили своїми турботами.

Та не довго. Війна раптом відгукнулася своєю силою і до них. Усі товари раптом почали зникати з магазинів і більш не поверталися до них. Голі полиці sklepів віяли пустою. Продавці зідхали, не мали чого робити. Там, де колись лежали крупи, хліб, цукор, висіли ковбаси — прийшли пусті кольорові коробки, у вікнах з'явилися дерев'яні вироби хлібин і булок. За хлібом же треба було стояти годинами в черзі. Про матерію, мило, взуття й інше годі було й думати. Ціни на базарі підскочили чуть не на половину. А купити щось можна було тільки на базарі.

Ця вся зміна, мов злим сміхом, ударила по родині Симона Івановича. Задовго перед виплатою почали виходити гроші. Скриня вже давно була пуста — продавати не було більш чого. Суха картопля не сходила тричі на день зі стола. А на весну і тої не стало. Забили марне поросятко і тонкі шкурки різала Емілія Василівна такими маленькими кусочками, що годі було помітити їх у страві. Не було більш і думки про нове поросся. Засох і хлівець. За невеликі заробітки треба було купувати все від малого до великого, грошей не вистачало.

А діти росли й потребували все більше. Стискалося батькове серце з жалю. А мати часто обгортала руками три марні дитячі тіла і в розпачі крізь сльози промовляла:

— Діти мої!.. Бідні мої, нещасні!.. Що я вам дам? Нема нічого... Мною ж ви не будете ситі... Коли б так, я б лягла, щоб ви тільки були не голодні!.. Господи, що нам робить?... —

Вона гарячими сльозами обливала засмучених дітей, а тоді знов верталася до своєї роботи, якої мала так багато.

Від раня до вечора в білому халаті, в білій хусточці над змарнілим пожовклим лицем, бавила вона чужих дітей у яслах; дітей не можна було ні бити ні сварити, а слів вони так тяжко слухали.

Поверталася додому змучена і збита нервами, а дома чекало на неї так багато роботи. Треба було на п'ять осіб напрати, пошити й наварити. День починався для неї о 5-ій годині ранку; доки йти на роботу, варила родині снідання й обід, прибирала хату. А по роботі до пізньої ночі прала і шила; все було до ладу в маленькій хатині. Тільки життя чим далі все більше здавалось виснажувало її.

До того всього прийшли тепер вічні турботи про те, як і що купити, де ліпше постояти за хлібом. Того хліба часто не вистачало в магазинах і доводилось вертатися ні з чим, або купувати хоч трохи найдорожчої булки, яка коштувала в чотири рази більше, як хліб. Приносячи того "кусючого", як звали його тоді люди, хліба додому, ділили його, як проскурку поміж голодною родиною.

— Поки дождеш получки, порвеш і онучки, — пошепки говорили люди, проклинаючи начальство, яке скрізь і всюди мало все без черги.

Та й той несміливий шепіт скоро був придушений, — до міста докотилися арешти, що

вирували по цілому краю.⁹⁾ Вночі, лягаючи спати, люди не знали, чи знову встануть на-рано.

Симон Іванович тривожно кидався до вікна, як тільки яка машина проїжджала вулицею, або не дай Бог спинялася: десь біля них. Тоді зблідлий, він довго дивився в непроглядну темінь ночі через щілину в завішеному вікні, боячись розсунути білі занавіски. А як приходив ранок, полегшено зітхав та, встаючи найперший з усіх, ішов у город. Працюючи в малих грядочках, заспокоював свою тривогу. І вже як здалека озивався протяжний заводський гудок, ішов у хату і бадьоро всміхався до дітей.

— Виспались?... Пора вставати!.. Самовар кипить!

І, несучи на стіл блискучий мідний самовар, що шумів і булькотів паром, казав:

— Слава Богу, ніч пережили!..

Не зглянулись, як надійшла зима, почались нові турботи за паливом. Купили віз торфу, дров на базарі і слабенький торфовий вогонь довго кутився в печі, поки загорався, щоб зварити обід та загріти хоч трохи холодну хатину. А зима випала люта того року, сувора. Снігу насипало такі кучугури, що з хати не можна було вийти. Цілі тунелі робили, відкидаючи сніг, а вітер віяв і заносив дороги, годі було пройти.

Зближалось Різдво. Люди мазали хати, пра-

⁹⁾ Період "Єжовщини" — а після неї широковідомі арешти в Україні кінця 40-х років, через які загинуло по тюрмах багато тисяч народу.

ли білизну, — не дивлячись на всі турботи, готувалися до Різдва.

— Я поїду по ялинку! — твердо заявив Анатолій одного погожого дня.

— Де ти поїдеш? — зжахнулася мати. — Такі сніги! Загрузнеш десь та й вовки в лісі!

— Не журись, мамо, ми з хлопцями поїдемо! — Анатолій ріс сміливий і практичний. Карі, як у батька очі його, горіли завзяттям і легко всміхалися до матері.

— Бережися ж! — благала вона.

Пізно того вечора усі ждали на Анатолія, а його не було. Уже батько пішов шукати, мати нервово виглядала у вікно, а він не вертався...

Нарешті почувся стукіт у сінях, кляцнула клямка, двері відчинилися і до хати ввійшов Анатолій, а за ним батько. Обое засніжені, обмерзлі, аж білі з морозу, і обое щасливі.

— Не журись, мамо, ялинка є! — радісно оголосив Анатолій і, скидаючи шапку, додав: — Заблудили трохи, сніги такі, що світу Божого не видно.

— Ходили з сусідом шукати, — говорив стривожено Симон Іванович, — де там, сніги такі, що нічого не видно. І як вони знайшли дорогу, я не знаю. Нащо було йти... — по-прікнув він сина.

— І чим ми ту ялинку будемо вбирати? — спитала Іра, спокійно сидючи за книжкою і дивлячись то на брата, то на батька, які розвішували коло печі мокру засніжену одєжу, і від того в хаті стало ще холодніше.

— Кружечків з буряків наріжемо, а вберем! — бадьоро сказала мати, рада, що син щасливо вернувся додому. — Ось борщ гарячий, сі-

дайте вечеряти, погрієтесь! — Вона вже несла на стіл миску паруючого борщу і всі потягнулись за ложками, півколом зібравшись за столом, довкола старинної лямпи з зеленим абажуром і паруючим у її тихім світлі борщем.

— А в нас у школі теж буде ялинка! — раптом з гордістю заявила Іра.

— А що ж це? Хіба дозволили вже й ялинки? — трохи здивовано, трохи з іронією запитав Симон Іванович.

— Це Постишев завів! — зчюче пояснила Ірина. — Відтепер скрізь будуть ялинки під Новий Рік!

— Ялинка ж на Різдво буває! — поправила мати, немов це був незаперечний факт, який перекручує її неповнолітня дочка.

Іра мовчки опустила очі в ложку.

Що вона могла сказати мамі!? Це ж вони, дорослі, встановлять, коли що має бути, а вона приймає від них і любить, або не любить. І раптом усміхнувшись, починає опосідати.

— І баль-маскарад буде під новий рік, концерт і п'еску розучують. (Іра промовчала, що її нікуди не приймають). П'еска буде про Діда-Мороза і снігурочку, про місяць і зорі. А місяця грає Галя, у неї таке кругле личко, як місяць... От цікаво буде, я піду подивитись і батьки можуть приходити. Ти підеш, мамо? — звернулася вона до матері, бо знала, що тато ніде не піде, а мама завжди з нею ходила на збори і шкільні вечори.

— Побачимо ще... — з гідністю відповіла Емілія Василівна. — Ще, дай Бог, Різдва дождати!

Може десь і готовились новорічні ялинки. проте Різдво в усіх було на устах.

— Ось кусочок м'яса на Різдво заховав, - показувала родині цінну покупку з базару Емілія Василівна. — Аби ще десь ковбаси достати.

Дівчат учила робити прикраси на ялинку. Купили стружок фарбованих, які вживались тоді замість барвистого паперу, і робили з них довгі ланцюжки. Завивали сірникові коробки, вирізували зірочки, — все що вміли, готовили на ялинку. Десь узялася вага, з воску мама сама наробила маленькі свічечки.

І коли настав Святий Вечір, скрізь було свято. Чисто прибрана хатина дихала спокоем і затишком. Над іконами й на стінах білили чисті вишивані рушники. На столі пишалася старинна ще дорогої ткані скатертину, — весільний подарунок, із яким розлучилися на базарі через усі голодові дні. Після роботи і школи вся родина помилася, вдягли чисте убрання і коли перша вечірня зоря засіяла на небі, батько вніс у хату сіно, пшеницю й велику пахучу ялинку. Поклав свої дари на столику під іконами і перехрестившись, привітав усіх із Святим Вечором. Дівчата з мамою прибирали ялинку. Свіжі зелені гілочки обвішували ланцюжками, прикрашали своїми виробами, обкидали білою ваткою, — причепурилося зелене деревце, замерехтіло барвами, а як запалили маленькі жовті свічечки, кинуло всім у серце велику радість.

— Ялинко, ялинко, як ми тобі раді! — весело заспівала дитячу пісеньку Ніна і сплеснула в долоні, — о, яка гарна ялинка!

Симон Іванович поправив гнотик із лампад-

ки перед святими образами, подивився, чи добре завішені вікна і перехрестившись, голосно промовив:

— Слава Тобі, що показав нам світ, Христе Боже! — І розкривши старинну пожовтілу книжку, розпочав різдвяні молитви: — "З нами Бог, і розумійте народи, і покоряйтеся, бо з нами Бог!..."

Родина безмовно слухала. Втерла сльозу Емілія Василівна, зашептала молитви, хрестячись, Харитина Іванівна. А діти стояли й дивилися на своїх батьків. Слухали їх молитви. Слухала, здавалось, і ялинка, радісно мигаючи вогниками свічечок, слухали стіни в чистих вишиваних рушниках, слухали вікна, наглухо завішені білими занавісами, — слухали й мовчали.

Помолившись, сім'я сіла вечеряти.

Із ячмінних крупів, бо пшениці не дістали, їли кутю. Меду не було. Розвели ложку цукру в воді і полили кутю солоденькою водою. Ще мак був. Замість смаженої риби, їли вуджену воблу і солону дрібну камсу, — усе, що можна було тоді купити. Запивали узваром із сушених яблук і груш, що їх обережно переховувала мати ще від літа.

Емілія Василівна вчила дівчат колядувати. Тихо, напівголосом, за завішеними щільно вікнами, через замуровані морозом маленькі віконця хатини о. Симона линула в непроглядну темінь ночі старовинна колядка: "Святий вечір, добрий вечір! Добрим людям на здоров'я".

Симон Іванович розказував дітям про чудо народження Спасителя світу. Оповідав про пастушків, королів і чудесну Вифлеємську зірку.

А коли всі полягали спати, довго молився.

До пізньої ночі горіла лампадка перед святими образами і, схилившись над книжкою, читав молитви Симон Іванович. Його постать в куті під образами кидала величезну тінь через цілу хатину і самотня повнила її рухом і життям, побожно схиляючись при хресному знамені. А з-під рушника вишиваного у світлі лампадки сяли святі образи — спокоем і вічністю, джерелом добра і правди, світлом чистої і ясної любови сяли з рам оздоблених незмінні Святі Лиця: Ісус Христос, Мати Божа, Свята Тройця. Кожна з тих ікон мала свою силу і своє значення для Симона Івановича: он у позолочених рамках благословенні ікони його подружжя, он мармурова іконка Божої Матері, подарована в день народження його старшої дочки Іри, он посередині простий, без рами селянином зроблений колись олією на полотні образ Ісуса Христа в Час Моління о Чаші — чудотворна ікона його родини. Ясний рожевий вогник лампадки ніжно освічував Святі Лиця і сяння їх святе джерелом істини наповнювало Симона Івановича та відроджувало в його душі все нові й нові сили...

У замерлу тишу земного життя на землю сходила Різдвяна Ніч...

VII

Минала зима. Втікали в незнане дні за днями, трудові й убогі, з єдиним бажанням людей — якось прожити.

Із теплими вітрами линула на землю весна. Рівчиками вод поміж талим снігом нашіпту-

вала вона людям, що час іде й минає, переростає в роки, що несуть із собою права свої.

Старша дочка Ірина кінчала середню школу. Можна було думати і про заробітки для неї. Та Іра і слухати про це не хотіла.

Учитися! — було одне в неї бажання.

Довгими днями й ночами сиділа вона над книжками — старалася здати все на "відмінно", щоб без іспитів вступити до вищої школи.¹⁰⁾

Іспити здала на "відмінно", та коли дістала атестат, стояло в ньому з двох предметів "добре", — хтось не пропустив її відмінницею. А це значило нові вступні іспити, окрема подорож і місяць життя без грошей, — вона знала, що дома немає нічого, і тато хоч би і як хотів, не допоможе, — їй натякали вже про заробітки.

Та Іра не хотіла про це і слухати та всім серцем рвалася до науки.

Коли б в атестаті було все "відмінно", дорога була би проста: без іспитів до університету зі стипендією і на життя б їй вистало.

-- А тепер !... Що робити?!

Весняного соняшного ранку, коли Іра несла атестат додому, з очей у неї лилися сльози. Цвіли вишні в саду рожево-білим цвітом, а Ірі здавалося, що були вони символом всього найкращого в світі, яке тепер відбирають у неї. Вона плакала, буйні і теплі сльози падали на ніжний вишневий квіт, і не було їм ні кінця ні

¹⁰⁾ У кінці 40-их років ХХ ст. в Україні всіх, хто кінчав середню освіту на "відмінно", або мав 5 — найвищу оцінку, приймали до вищої школи без вступних іспитів.

краю. Та дома могли її побачити, а сльозам її не було спину. Тому, лишивши атестат на столі, Іра замкнула хату і пішла за місто, в поле, у ліс. Там, між зеленню дерев, дала волю сльозам. Вийшла на луг, впала лицем у пахучу траву і виплакала серце. Там і заснула.

А як проснулася, здалося їй, що пережила щось велике і стала старшою, новою.

Нарвала мамі щавлю в хусточку, пучок квітів і вернулася додому, спокійна й прояснена.

— Де ти була, Іро? — питали її дома.

— По щавель ходила, — усе, що відповіла.

Атестат для неї більш не існував. Перед очима лежала ясна дорога далеких іспитів і невідомих шкіл.

— Спасибі тобі, дорога... — Це батько он тримає атестат у руках і дякує їй за успіхи. — Вітаю тебе з закінченням школи!

Іра знає — подруги її дістануть від батьків обіцяні годинники, гітари, інші дарунки, хоч у них в атестатах половина "посередньо". А їй тато нічого не обіцяв і нічого вона не дістане. Але "спасибі" його, оте тихе і щире, було дорожче всіх подарунків для Іри, — вона знала, — тато її завжди зрозуміє.

— Тату, я хочу йти далі вчитися! — каже вона рішуче.

— За що? — питає мама від печі. — Хіба ти не бачиш, як ми живемо?

— Я дам собі раду — відповідає твердо Іра.

Батько тільки тяжко зітхнув і не сказав нічого.

— Нехай тобі Бог помагає, — подумав про себе, — я тобі в дорозі не стану. Але як? Із чого? І за що?...

— Подумаємо ще, — підійшла мама і ніжно

подивилася Ірі в вічі. — Спочинь трохи після іспитів... Тепер он весна... Поглянь, яка ти бліда...

Та Ірі не треба було більше думати: раз вирішила, то це вже тепер їй життям.

Он там, під горою сад, а в саду учительський дім. У ньому настіж розкриті вікна і через них доноситься гра на піяно. Іра дивиться через маленькі віконця своєї хатини і бачить біля піяно молодого хлопця. В нього очі сині-сині, а волосся біле, стрункий і високий...

Михайло...

Іра знає його так давно. Дід Михайла по матері був священником Благовіщенської церкви в місті К. Церкву цю давно вже зруйнували, а в домі їхньому — тепер дитячі ясла. Там працює Ірина мама й Іра знає кожний вхід і вихід, кожному простору, ясну кімнату, скляні двері балкону, що ведуть у великий сад.

Доля хотіла, щоб Михайлова мама в час революції вийшла заміж за комуніста, якого під час колективізації було забито на селі; родина зосталася без батька, проте з повним правом у новому суспільстві.

Дідусь Михайла був старим і багатим священником. Не витримавши розрухи, він помер, залишивши все своє майно самотній своїй донечці Людмилі. Як удова комуніста, Людмила Миколаївна затримала все багатство батька і була ще до того наділена оцим великим білим домом колишніх розкуркулених, де й жила тепер із двома дітьми та старенькою мамою, колишньою матушкою, бабусею Михайла.

Ірина мама була товаришкою Людмили Миколаївни з гімназії. Та велика була поміж ними різниця тепер. Коли зустрілися вони, Емілія

вбога й заплакана, шукала роботи, щоб про-
годувати свою, лишену права голосу родину.
Людмила працювала вчителькою. Гарно вдяг-
нена, пристійна, вона спокійно вислухала свою
колишню товаришку та запропонувала їй ро-
боту — доглядати свою стареньку маму, яка
щойно мала серцевий удар. Ірина мама зра-
діла такій праці, та коли старенька матушка
видужала, вся тяжка робота у великім госпо-
дарстві Михайлової мами впала на неї. З болем
у серці вона робила все, лікувала порепані
руки та розказувала дома про багате життя у
великому білому домі, про випечених дітей,
які нараз розхлюпували ціле відро води на
вмивання, а їй ту воду треба було носити.

Одного разу їх із Толею, як старших, запро-
сили на господарство Михайла збирати ягоди
в саді. Ірі тоді було ледве 14 років. Вона па-
м'ятає з яким хвилюванням зайшли вони з
Толею в чужий великий двір і як здивувалися,
побачивши в хаті багате й незнане їм життя.

Був ранок. Сонце світило у вікна просторої
їдальні і їм видно було через двері з кухні, до
якої вони боязко зайшли, великий стіл із па-
руючим срібним самоваром, а на столі так ба-
гато різних приправ, що їм із Толею аж млос-
но стало від думки, що ось зараз їх там поса-
дять і загостять усім, чого вони так давно не
бачили. Двоє юнаків, хлопець і дівчина, сиділи
за столом і пили чай з білих порцелянових
чашечок, таких гарних, як Іра бачила колись
у своєї бабці. Старенька сива бабуся клопота-
лася біля стола — доглядала своїх онуків.

На них ніхто не звертав уваги. Вони довго
стояли біля дверей, обоє вбого вбрані, обоє
худі на бідному харчуванні своїх залишених

права голосу батьків, і обоє голодні. Коли на-
решті їх помітили, старенька бабуся посадила
їх за кухонний, дерев'яний, непокритий стіл і
подала миску холодного борщу. Вони з Толею
з'їли той борщ і миску вискребли, такі були
голодні. А потім пішли у сад збирати ягоди.

Чорні й білі порічки, агрест гронами звисали
з кущів, соковиті й спілі під палючим сонцем
ясного літнього дня. Наповнювали миски, ве-
дра, рвали ті спілі ягоди цілий день. У саду
вже розпалили багаття і на ньому варилося в
блискучій мідяній мисці свіже варення.

Надвечір їх перевели до іншого саду, де
росли вишні — цілий вишневий сад. Вишні,
червоні й чорні, гронами звисали з-поміж де-
рев зелені і готові були впасти на землю, як-
що їх не зірвуть.

— Лізьте, дітки, рвіть, — сказала бабуся і,
підбираючи довгу старомодну спідницю, пі-
шла до хати.

І вони рвали, лазили по високих вишнях, зри-
вали соковиті ягоди і зсипали їх у великі ведра.

Минав день, сонце сідало за городи, вечорі-
ло. І раптом у золоті вечірнього сонця на горб-
ку з'явився молодий хлопець. У білому костю-
мі, з гордістю владного господаря, він ішов у
сад і безмовно оглядав їхню роботу.

— Михайло, — подумала Ірина, — старший
син, — мама розказувала про нього.

Раптом гіллячка під її ногою затріщала, Іра
посковзнулася і мало не впала. Зручно схопи-
лася рукою за другу гіллячку, та ведро з ви-
шнями полетіло на землю. Спілі червоні ягоди
розсипалися по зеленій траві.

— Треба обережніше!... — суворо буркнув
Михайло, підходячи до Іри.

— Я ж не хотіла... — Іра якраз скочила з дерева і стояла перед ним залита золотим сонцем, бліда, злякана і марна в синім своїм убогим платтячку та зі страхом і подивом в очах.

Він гордо кинув на неї поглядом і не сказав нічого. Пішов і за хвилину вернувся з драбиною.

Іра позбирала вишні і тепер легко лазила по драбині, а він, високий, і без драбини доставав, нахилив гіллячки, рвав у жменю стиглі вишні і зсипав їх у ведро. Мовчали. Іра із скромності своєї чи може зі страху, а він мабуть з гордості...

Уже вечоріло, коли їх із Толєю нагородили одним рублем грошей і мискою вишень на прощання. Михайло провів їх від собаки, що злісно гарчала на ланцюгу.

В саду догоряло багаття. В чистім вечірнім повітрі розносилися пахощі свіжого варення. Заходяче сонце золотом проміння заливало білі стіни дому та горіло-падало вогнем у чистих блискучих шибках великих вікон.

Таким лишився в пам'яті Іри той день, проте скоро й забувся.

Аж раптом опинилася вона у 8-му класі Зразкової Середньої Школи міста К. Як перша учениця своєї школи, Іра попала у класу А — найкращих учнів міста. Яке ж було її здивування, коли в одній класі з нею опинився й Михайло. Не знала вона колись, що вони були одмолітками, він видався їй тоді таким великим, старшим.

— Мамо, мамо! Я з Михайлом в одній класі! — кричала захоплено Ірина, повернувшись із школи.

— Ну й що ж тут такого дивного? — спокійно запитала мама.

Та для Іри було багато-багато дивного.

Михайло раптом став для неї втіленням героїв, ідеалів, мрій... Іншого, багатого, щасливого життя... Вони якраз почали проходити літературу 19-го століття. Учитель літератури, Андрій Андрієвич, високий, гарний, із рижими вусиками і карими, ясними очима, сам був, мов герой тих чудесних романів, і захоплював їх своїми надхненними лекціями. Він стояв перед завмерлою в послуху клясою і тихим лагідним голосом, сповненим любови й почувань, переносив їх молоді уяви в інше, незнане їм життя. Скільки любови вкладав він у свої лекції, з яким запалом розказував про славних героїв, про високі ідеали і стремління людства, про все найкраще в людській душі! Здавалось святий вогонь горів у палких його карих очах і переливався в душі юної молоді, на 16-му році їх життя в Україні, коли заборонено було згадувати про Бога, руїнами стояли церкви і за віру Христову переслідували, карали й насміхалися. Здавалось, що оті надхненні лекції літератури служили джерелом усього найкращого в житті для молоді тих років в Україні.

Іра захоплювалася тими лекціями літератури. Юна уява переносила її в казкові палаци на березі Чорного моря, де в місячнім сяйві серед чудових водограїв стрічалися чарівні красуні з коханими героями, де все було хрустально-чисте і прекрасне, де леліяла пісні любов, перемагало добро, справедливість і щастя.

І дивно, скрізь у ті мрії входив Михайло. Це він був героєм романів, скакав на білому коні, супроводжуючи ридвани з чарівними красуня-

ми, це він поштиво подавав їм руку, обороняв від розбійників, ішов на двобій за їх честь, здобував усе задля руки обраної...

Дивні були їх відносини між собою.

Іра, у простім темнім платтячку з білим ковнірцем, супроводжувала Михайла поглядом, де б він не з'явився. Він, високий і владний, у попеластім гарнім костюмі, проходив повз Іру, ледве промовивши привіт.

Михайло був першим учнем у клясі, він брав приватні лекції, він знав відповіді на всі питання, розв'язував усі задачі і дружив більше з учителями, ніж із своїми ровесниками.

Іра хоч і була колись першою ученицею, тут у Зразковій Школі змагання було не легке, бо зібралися найкращі сили міста. Та Іра вперто працювала, ночами сиділа над задачами і вже в 8-ій клясі стала найкращою ученицею з-поміж дівчат. Перед вів Михайло, хоч усі знали, що йому помагали мамині приятелівчителі. А Іра розв'язувала задачі сама і нераз бачила його синій гордий погляд, що здивовано обертався до неї. Щось вроджено-горде віяло з того погляду, недоступне і певне себе, і лише Іра помічала в нім проблиски чогось невідомо-шляхотного й ніжного. Інші ж не любили його в клясі за оту гордість, за оту самовпевненість, якою він здобував перевагу над усіми, за недоступність до його високої особи. З нього підсміхались, його дразнили, і все ж, коли з'являвся він, високий, владний і впевнений, усі покорялися йому і раді були його уваги.

Ось збори. Загальні шкільні збори учнів. Іра, звичайно, займала місце десь на другій чи

останній лавці разом із своєю товаришкою Галею. Всі вже зібралися, коли раптом заходив Михайло. Владним поглядом синіх очей він обкидав переповнену клясу і йшов просто туди, де сиділа Ірина. Сильним плечем він відсовував, хто б не сидів напроти неї і впахався на краєчок лавки, розкинувши довгі свої ноги по цілім проході. Іра завмирала, а він сидів і не дивився на неї, брав жваву участь у зборах. Він нікого не боявся і вів збори, хоч ніколи не сидів у президії: владний, великий ростом і сильний, — всі просто безсилі були спинити його, як безсилі були ті, кого він стиснув, відсунув і вмостився там, де йому подобалося. Іра не брала участі у зборах, вона була соромлива й тиха та ніколи не встала б сказати те, що вона думала. Проте біля Іри завжди сиділа її нерозлучна товаришка Галя, і Іра казала їй кожную свою думку. Михайло чув її шепіт до Галі і яким же дивом було для Іри, коли її тихі думки він повторяв голосно і вони були добрі. Це стало їхньою дивною грою, немов змовилися. Як звичайно, Михайло сідав близько, як звичайно, Іра шептала свої думки до Галі, і як звичайно, Михайло повторяв їх наголос і майже завжди були вони добрі. Галя вороже дивилася на Михайла, а Іра торжествувала.

VIII

Серед того всього минав час, летіли дні, одноманітні й безбарвні, повні турбот і труду та, здавалося, несли вони в життя людей лише більші терпіння.

Навесні, коли травень завітчав садки й замайорив зеленню все в природі, раннім ран-

ком, ще Симон Іванович не пішов на роботу, прийшла телеграма, що померла його мати дома, у селі. Всіх відпустили¹¹⁾ з роботи, дітей зі школи. Пішли пішки в село всією родиною. Квітучий май співав пташиними хорами над полями й лісами, коли вбрана в сум родина Симона Івановича тихо йшла на похорон. Навіть діти притихли і, спустивши голови, безмовно бігли пісковими дорогами, то випереджаючи, то залишаючись за родичами, щоб кинуть палицю в темну зелень хвойового лісу, налякати зграю горобців на засіяному полі, зірвать у лісі перші весняні цвіти.

Сумом і пусткою зустріла Симона Івановича його рідна хата. Срібнолиста тополя перед ганком, яку він хлопчиком ще насилу доніс додому і сам посадив перед хатою, тепер розрослася і розпустила свої широкі віті, висока та кучерява. Сумом зашепотіло листя, коли власник її підходив до рідного двору. Яблуневий сад, що його теж він насадив, розрісся великими кучерявими яблунями й увесь тепер стояв у рожевому цвіті. За городом сінокос покритися вже першою зеленню трав, на сонці блищала синім килимом річка між старими вербами, із піль віяв тихий весняний вітер...

А з хати над усім отим раєм неслося жалібне голосіння сестри.

— А, матінко, моя голубонько, а нащо ж ти нас покинула?...

Плакали люди в хаті й коло хати. Вся ро-

¹¹⁾ У ті часи вийшли суворі закони про заборону спізнання та нез'явлення на роботу, що каралося арештами й тюрмою.

дина зійшлася, всі родичі, сусіди, все село немов зібралось тут, на опустілому й спустошеному подвір'ї, де колись було так багато праці й життя, а тепер, немов уливалась та вся туга руїни в оту голосільну пісню дочки-вдови. І від неї плакали старі й молоді. За життям, що відійшло, за руїну, що тут бачили, за свій власний біль і жаль до чогось невідомого.

Всі розступились, коли до хати зайшов син із родиною. Ще голосніше заплакала сестра Харитина.

— Ой, братіку, мій ріднесенький!.. А нема ж у нас більше матінки, ані батенька... Ой, сиrotи ж ми нещасні, що ж нам у світі білому роби-и-ти?...

— Ой, нема ж кому й поховати вас, мамо, по-людськи. А ви ж так просили мене... — голосила Харитина, і Симон Іванович, підносячи погляд до неба, зітхав і молився.

Мати лежала на високому столі під іконами, помита і вбрана в багате, давно вже нею самою приготоване на смерть, убрання. Свіжа дерев'яна труна ховала вже її в своїм новім володінні і байдуже, здавалось, було їй тепер і до раю того майового дня на землі, і до спустошеного господарства, і до всього болю у світі, що зазнала його в житті, і який іще треба зазнати тим, хто лишається жити...

Ірина позносила всі цвіти тієї весни з городу і прибрала ними бабуню в домовині. Запах смерти мішався з пахощами цвітів. Травневе сонце заслонили білими занавісками, а в головах запалили яскраві свічки. Хата сповнювалась усе новими людьми. Плакали родичі,

зітхали знайомі, — прощалися всі з покійною. А вона лежала, мов жива, гарна й біла поміж весняними цвітами травня, в багатому вбранні своєму, яке вона так берегла й ховала через усі ті роки, і яке було тепер парадоксом до всього сучасного, бо тільки вона була багато вбрана поміж убогими родичами своїми...

Нишком, при замкнутих дверях і засунутих занавісках у хаті, відправив о. Симон похорон по матері. Плакали всі, плакав і він.

Кивали головами заплакані родичі, все більш жінки.

— Нема кому й домовини віднести на кладбище, — все на роботі...

Найняли підводу і тихо відвезли убогий гробик у могилу. Симон Іванович ішов слідом у світському вбранні — вже давно заборонено було ховати зі священником. А музики вони не хотіли — якимсь насміхом здавалась вона у цім смутку.

Зробили вбогий обід. Нишком говорили про тяжкі часи. Згадували давнє-минуле.

— Покійна молодого бувало, — розказували родичі, — зайде в садок та й молиться, щоб Бог забрав її змолodu, аби не нагрішила... А ось життя прожила довге й тяжке... Онуків дождалася, буде кому згадувати, Царство їй Небесне...

Ірина слухала родичів і мовчала. Відколи побачила бабуню мертвою, страх немов скував її. Ходила сумна й мовчазна. Мати аж боялася за неї.

— Хоч би заплакала, а то ходить, як хмара, аж страшно...

Ірина ж хотіла бути на самоті. Там розгор-

тав крила перший її страх перед смертю. Загострювались думки над змістом життя. Вона шукала розв'язки на сотні питань і хотіла знайти на них відповідь — сама...

Бабця, як жива, ставала перед нею такою, як вона найбільше її любила. У празниковому вбранні, чиста, гарна і проста. Вона часто приходила до них у свята і несміливо сідала на краєчку стільця. А тоді, як Іра була сама, розказувала їй про кріпаччину, про панів, які хотіли віддати її заміж за старого челядника, бо була вона дуже гарна молодого і пан нераз возив її на своєму фаєтоні по селу, аж батько злякався і віддав її заміж ледве сповнилось їй 16 років. При тому вона оповідала все те так мило, ніби бажала подобатися їй, і ніколи не сиділа довго, немов боялася надокучити своїми розмовами... А ще — пригадує Іра — як була вона маленькою і бабуся приїжджала з дідом у гості до них, на храм, привозила їм гостинців, а вечорами довго розказувала дітям про Бога, про святих, показувала картинки, яких вона накупила на прощі по мастирях, учила їх молитися... Все це пригадує тепер Ірина, давно забуте з дитинства і ще більш задумується над усім життям...

— Невже ж отак і кінчається все?... — мучать її свідомість думки і в розпачі шукають відповіді про глузд життя, про вічність... У ті хвилини Іра усвідомила одне — в житті вона хоче пізнавати, учитись...

Після смерті матері Симон Іванович ще нижче, здавалось, похилив свою сиву голову. Хату бабуні продали, хоч за безцінь, бо й так забрали б — дійшли до них чутки. Одинока

сестра його, перейшла жити до них. Збільшилась родина.

Хресна, — так звали всі Харитину Іванівну, бо була вона хресна мати всім дітям, — принесла з собою подих села і приклад простого народнього життя. Ще гарна собою, з каштановим густим волоссям і рум'яним лицем, проста і мудра, Харитина знала життя з свого власного розуму — багато шкіл вона не мала. Знайшовши працю в місті в домі безпритульних дітей, вона заробляла на своє життя, а в вільні години тянулася до книжки. Хоч і читала майже по складах — це була одинока її розвага.

Для Ірини хресна була втіленням народу, якому вона вже вирішила нести багатство своїх знань. Вони скоро здружилися і їх часто можна було бачити разом: хресна в білій хустці й широкій спідниці, з добрим і гарним лицем, на якому завжди грали привітні рум'янічки і витала мудрістю розумна усмішка; та Ірина у короткім моднім платті, з руським розпущеним волоссям довкола не за роками серйозному лицю та з книжкою в руці. У них завжди, здавалось, було про що говорити. Коли Ірина з запалом розказувала хресній про зорі й місяць, ідеї і цілі в людському житті, то хресна оповідала їй із своєю спокійною усмішкою про долю різних дівчат, про любов і подружжя, про щастя й успіхи в житті. І вони ніколи не сперечалися, а обоє по-своєму, здавалось, були цікаві тими розмовами.

Хресну полюбили в родині й уважали її за свою. Тіснилися в маленькій хатині, та жили дружно,

Тільки нужда, здавалось, іще збільшилася. Сумно мигало світло лампадки перед образами і серед молитви нераз здавалося Симоніві Івановичеві, що святі лиця дивляться зі смутком на їх убоге життя. Та від того співчуття ще з більшою любов'ю неслась його молитва до Бога...

Одного разу загальні збори учнів старших класів були присвячені темі "Дружба і любов". Сивоголовий директор школи зі спокійною гідністю зробив доклад, потім попросив давати запитання, а щоб ніхто не соромився, дозволив питатися письмово. Посипались листочки. Пішли відповіді. І раптом записку подав Михайло, — Іра бачила, — передав через хлопців, а сам сидів і нервово пересмикував плечима.

Директор розкрив той самий листочок і прочитав.

— Що, коли в наших роках є любов без слів?

Заля вибухнула сміхом.

А сивоголовий директор школи без надуми відповів.

— Така любов може бути найбільш ідеальною, будівною і побажаною у ваші роки.

Всі здивовано переглянулись, зашепотіли: — Михайло подав записку!...

Вже давно скінчилася лекція, а Іра все ще сиділа і не могла піднести погляду, завмерла, повна таємного світла у серці.

— Іро, ти йдеш додому? — покликала Галя.

Аж тепер помітила Іра, що всі вже пішли і поміж ними згубилася висока постать Михайла. Вона вибігла з залі й усміхнулася до Галі.

— Ходім, ходім, Галю! Яка цікава лекція! Як мудро говорив директор!... Знаєш що? Біжим у поле, нарвем багато, багато квітів, дивись який гарний день!

— Що з тобою сьогодні? — холодно подивилася на Іру Галя, її сірі великі очі були такі лагідні, що Іра в усьому могла їй звиритися.

— Але цієї таємниці навіть Галі не розкажу, — подумала Іра. Дівчата побігли в поле по квіти.

І ось тепер вони скінчили Середню Школу.

— Він відмінник із грамотою... — І проходячи мимо його білого дому, подумала: — Хотіла б я світ перевернути, щоб ти тільки знав про мене... — Аж злякалася своєї думки.

Та в серці будилися могутні сили, що не було для них нічого дивного, і бажання несли її на крилах мрій у все можливе.

Весна тихим шелестом вод пробуджувала, здавалось, і її зі сну неіснування та повнила новим свідомим життям. Ясними місячними вечорами лишала книжку і виходила в сад, де пах вишневий цвіт, бузок і рожева півонія. Тихо було довкола, лише вода хлюпотала в річці і на тополі розливав пісню соловій...

— Мов казка цей світ — думала Ірина. — Сріблиться дорога до зір, де місяць, мов цар... Он життя блимає вогниками міста і вгаснуть вони скоро... А краса зостанеться вічною, як мрія між небом і землею... Моєю землею! — вперше усвідомлювала Ірина. — Оцією казково-багатою, запашною і повною життя. Землею, де стоїть моє місто, моє все... Бо я вперше пізнаю його...

Іра всміхнулася до зірок і хмар, весняних і

легких, як туга на її юному серці, всміхнулася до вітру пестливого і теплого, а він ніжно обцілював її личко і ніс на крилах своїх ясну усмішку всьому світові... І йому, йому.

Готовилася до останньої події в їх юному житті — Випускного Вечора, присвяченого закінченню школи.

Мама зберегла для Іри білу в рожевих квіточках сукню, ще свою з давніх часів. Перешивала тепер, приміряла на неї.

У той день Іра відраня у школі. Помагала матерям ліпити пиріжки, накривали з дівчатами столи. Уже хлопці почали сходитися, як ішла додому.

— А ти вже й готова? — кидали поглядами на її вбоге убрання.

— Ні, ні, я ще йду вдягатися! — сміялась Іра.

Принаряджалась удома. Мама помагала й Ніна. Це ж немов на перший бал — дочка виходить у світ, стає дорослою.

Біло-рожева шовкова сукня обхопила стрункий її стан, прикрасила, випрямила й заокруглила, де треба. Хвилями спадало на плечі русяве волосся, обгортало лице — юне і свіже без пудри й помад. Зарожевіли ніжним рум'янцем щоки від хвилювання. Радістю сяяли очі. Ніна принесла з саду свіжу рожеву троянду, приколови до сукні. Гарна стояла Іра перед батьком і матір'ю, щаслива, молода.

Що їй були нужда і сльози в хаті, коли у серці буяла юність! Коли чекало воно вже когось і летіло до нього... А світ довкола був такий прекрасний і запашний, як ця рожева квітка на грудях!...

Пішла Іра...

Там у великій прикрашеній залі шукала місця біля нього, та не знайшла.

Інші хлопці обступили її, таку гарну й радісну сьогодні. За довгими накритими столами посадили їх з Галею між собою і налили вина. А поки директор говорив тост, підлили у вино ще чогось, що було заховане у кишенях.

Директор, сивоголовий, поставний і мудрий, говорив їм щось про труднощі життя, про стрімкі його дороги. А їм аж смішно було слухати, як це чудове життя може бути стрімким і трудним, коли все довкола повне краси і сили, а майбутнє стелиться привабною безмежною дорогою, — це тільки старі можуть таке говорити...

А як скінчив директор тост і побажав їм щастя в житті, вони всі, як один встали, піднесли вгору повні чарки і голосно, спільно й щасливо заспівали свою улюблену пісню: “В далекий край вже друг мій відлітає”.

Директор школи й учителі здивовано дивилися на своїх випускників.

— Може б вони мали співати гімн? Чому якраз вибрали вони цю пісню?...

Та у відповідь їм надхненно і палко дивилися в незнане сотні молодих лиць і спільна, могутня пісня переможно гриміла в старинних стінах колишньої гімназії, а тепер Зразкової Школи міста К. Ті стіни, кремові із барвистими карнизами візерунків, мали чотири великі портрети, вмуровані у них: колись там були святі образи Ісуса Христа, Матері Божої на передній стіні, царя й цариці на задній стіні. Тепер на місці святих образів холодно дивилися зі стін чорні портрети Леніна й Сталіна, Маркса й Енгельса. Та їх ніхто не бачив у той час. Кож-

ний бачив одне велике своє серце, могутнє й непереможнє в гурті друзів, окрилене піснею. Ця пісня, здавалося, прокладала перед ними далекі дороги в майбутнє...

Хто подав думку співати цю пісню?

Вона нова, щойно вийшла з друку і невідомо як упала їм до сердець. Вони співали її тої весни на кожному кроці і самі не знали, чому вона так подобалася їм. І коли хтось підказав співати її на Випускному Вечорі, вирвалася вона тепер на волю з сотень молдих сердець і гриміла, як гімн любови до рідного міста, як урочиста надхненна присяга вернутися до нього з рідними вітрами...

Ірині ввижався зелений улюблений сад, знайомий дім і погляд веселий по далеких дорогах, хоч і які неясні були вони перед ними. У неї раптом де й поділися і соромливість, і страх, і сумніви. Вино на столі вперше в житті щось зробило з нею. Раптом десь сміх узявся і полився сріблом між словами, раптом вона й весела, і дотепна й смілива, і хлопці біля неї,— беруть до танцю один за одним. Танцює Ірина, літає, мов метелик біло-рожевий по залі, а очі з одного не зводить. Михайло... Він в оркестрі, грає, виблискує срібною трубою, дивиться на всіх, не танцює.

— Але що це?

Ось він відложив свій срібний клярнет і йде, йде просто до неї. Не просить, не вклоняється, а просто бере її за руку і веде в танець, такий радісний, головокружний танець, якого Іра ще не знала в житті.

Забава була цілу ніч і бавились вони, аж у великі вікна залі заглянув синій світанок. Тоді всі разом побрались попід руки і пішли за місто зустрічати зорю нового дня.

Прощалися, вступаючи в той новий день свого життя. У саме життя, таке велике й прекрасне, як світанок, що манив їх у далекі простори незнаного того весняного ранку на зорі...

І те життя скоро забрало їх усіх.

Іра рвалася до науки.

У Симона Івановича кривавими сльозами обливалося серце: чи він не хотів би бачити свою дочку вченою?... Але звідки взяти грошей на науку?...

Та Ірина не слухала ні пересторог, ні заперечень.

Вирішила вступати до Київського Університету і обіцяла дати собі раду сама.

Симон Іванович і радів і боявся за неї.

Яким же болем обіллялося його батьківське серце, коли одного літнього вечора дочка зайшла до хати і об'явила родичам:

— Я вступаю на юридичний факультет!

— Його дочка вчитиметься на юриста!... — глухо обізвалося в свідомості Симона Івановича.

— Для чого ж я тебе вивчав, виходив із сил, старався допомогти... Щоб ти була прокурором, чи чим ти хочеш бути? — спитав він, стривожено насторожившись.

— Тату, я піду вивчати право, щоб направ-

ляти ту неправду, яка діється в житті! — впернено відповіла Ірина.¹²⁾

— Це не заняття для жінки, опам'ятайся! — на цей раз Симон Іванович не міг стримати свого докору й гніву.

— Якщо ти підеш цією дорогою, я нічим тобі не допоможу, роби, що хочеш!... — Симон Іванович вийшов із хати, даючи дочці зрозуміти, що розмова закінчена.

Іра залилася сльозами. Тиждень батько й дочка не говорили між собою.

Ірина готувалася до вступних іспитів і рідко коли стрічалася з батьком.

— Ніхто мене не розуміє, — думала в садку, і відложивши книжки, заливалася гіркими сльозами.

Мати була посередницею між батьком і дочкою, але її уговорювання не помагали.

Все сумніший ходив Симон Іванович. У хаті стало теж сумно, вечорами після роботи безмовно.

Минав час, наближався день від'їзду.

Роз'їжджалися по різних містах України України хлопці й дівчата. Київ, Харків, Полтава, Ніжин, Миколаїв, — таємна невідомість їх не сходила з уст колишніх друзів зі школи. Стрічалися вечорами в парку, говорили про

¹²⁾ Історична дійсність кінця 40-их років ХХ ст. в Україні: на Київському Університеті наплив студентів на юридичний факультет був найбільший від усіх інших факультетів, нараховуючи 10 осіб на одне місце.

свої наміри, обмінювались листами з невідомих їм вищих шкіл та готувались, готувались до від'їзду. Побравшись попід руки, ішли алеями парку на прохід — цілим гуртом ішли, — молодь — з одним життям, з одними надіями, з одними спільними намірами бути лікарями, інженерами, вчителями, юристами, щоб служити своєму народові, щоб зробити свій корисний вклад у життя.

Одного такого вечора в парку біля станції довідалась Іра від дівчат, що поїхав у Миколаїв Михайло, буде вчитися на інженера.

— Поїхав?!... — аж скрикнула Іра.

— О, о, щось ми бачимо... Тиха вода... — підсміхались дівчата, та Іра вже не чула їх. Втікла й побігла додому. Бігла й бігла, аж опинилась напроти його білого дому. Глянула на сад, зелений і розкішний літньої цієї пори. Якраз сонце заходило і золотом заливало закриті тепер вікна. Боляче стиснулось Ірині серце.

— Поїхав... І слова не промовив... Який він!...

Болючі сльози виступили на Іриних очах.

— Прощай... — Промовила в думці, не відриваючи погляду від блискучих у заході сонця вікон, за якими ніхто не грав більше на піяно. Закриті й мовчазні, вони здавалось назавжди закривали щось у її душі і лише яскравим сяянням відбитого сонця горіли і пломеніли чимсь неповторно-прекрасним і ясним.

Ліпшим обідом і щирим благословенням впроваджали Симон Іванович і Емілія Василівна свою старшу дочку в Київ на студії. Іра лишилась вірна своїм намірам. Симон Іванович у доброті свого батьківського серця знаючи, який

безсилий людський розум перемогти почуття, примирився з наміром дочки, з вірою поклавшись на волю Божу.

А заговоривши до неї, сказав: — Як би я хотів, щоб ти стала лікарем! Яка це вдячна і гарна професія для жінки!

— Я не хочу йти на медицину, тату! — коротко відповіла Ірина і по надумі додала: — Зрозумій мене, тату, як я можу вивчати кісточки і всю анатомію людини, коли сама людина так терпить у наш час, коли так багато неправди і кривди! Я хочу вивчати право, щоб боронити правду, карати зло, помагати людям... Аби кращим було це життя на землі...

— Нехай же те життя й буде твоїм учителем, дитино моя!... Бог з тобою... — відповів упевнено батько, ніби знав він більше, як Іра, і передчував щось невідоме для неї.

Харитина Іванівна дуже плакала на прощання. Втирала сльози й мама. Всі разом проводжали Іру на станцію, до потягу. Анатолій ніс новеньку валізку, сплетену з лози, яку купили для Іри в Артїлі Сліпих. Ніна напакувала їй вареної пшенички, огірків із городу і кусочок сала, — останні дари з дому. Тато позичив десь 50 рублів на дорогу і на життя, — це все, що міг їй дати.

— Ну як ти будеш жити? — питали її подружки з великими валізками на пероні.

— Я буду жити тим, що бачитиму, чого вчитимусь! — з усміхом відповідала Ірина. Подружки здвигали плечима і лишали її з убогими родичами.

Шуміли високі тополі уздовж перону міської

станції, дзвеніли дзвінки, поспішали люди, свистіли свистки.

Аж ось і потяг. Пихкаючи білою парою, з гуркотом укотився на станцію, свистом заглушив гамір на пероні. Спинився, щоб забрати з собою, кого треба. Великий, живий і страшний.

Високими крутими сходами Іра полізла до потягу і згубилася в натовпі людей, щоб за хвилину з'явитись у вікні великого зеленого вагону. В синім своїм простім платтячку, з рівно зачесаним волоссям... І зі святом в очах.

Усміхалася й махала рідним на пероні.

А вони стояли такі вбогі й змучені життям поміж красою і величчю станції, що в Іри раптом стиснулося серце від жалю і докором озвалася думка.

— Як я можу їх так залишати?!...

Та серце, як орел у грудях розгортало вже крила. Таке велике й сильне, що ось уже зірвалось разом із потягом і несло її... У її власне життя, яке вона мала здобути!

Довго махали хусточками рідні на пероні, і вона слала їм свій прощальний привіт.

А тоді підставила лице зустрічному вітрові і всміхнулася щаслива. І чим більшою здавалося була сила того вітру, тим сильнішою чулася вона напроти нього. У грудях росли й розгортали крила такі могутні сили, що ціле життя здавалось їй казкою, а вона сама всесильною орлицею, яка летить і летить переможно над усім...

Так від'їхала Ірина...

А по її від'їзді ще нижче схилив голову Си-

мон Іванович і ще більше став безмовним. Усе частіше переставав помічати вітаючих його знайомих. Тяжка задума сковувала всю його марну і, здавалося, зігнуту від тягару життя постать. Біла сивина все густіше вкривала темне, колись каштанувате волосся і маленьку борідку довкола блілого змарнілого лиця. Лише темні густі брови говорили про ранню сивину, про молоді ще сили, які непереможним добром сяли з його карих великих очей і шукали-чекали чогось кращого над усім, що було довкола...

Довго горіло за щільно заслоненими вікнами в його хатині червона м'яке світло лампадки перед св. образами і до пізньої ночі освічувало його зігнуту, змарнілу постать, побожно схилену в молитві...

Його погляд, повний любови, терпіння й віри, підносився до Бога, сяяв якоюсь невидимою силою і... ледве помітною надією.

Здавалося, чим більшими були його терпіння, тим сильнішою ставала його велика віра.

Стомлені очі, через старі на ниточках окуляри, спокійно й побожно дивилися на рядки старих, пожовтілих книжок, які на день були сховані під столиком, а на ніч оживали живою силою в душі Симона Івановича.

IX

Сірий осінній день замислено-сумно дивився на землю, час від часу лив на неї буйні сльози дощів.

Сумно було від голих почорнілих, ще недавно таких розкішних дерев, від чорної грязюки, що перемішала в собі опале листя і всю

красу на землі, від чорного гайвороння, яке хмарами літало над містом.

Сумно блукали люди, тривожно перемовлялися, озиралися і боязливо розходились.

Ніби чекали чогось.

Засунуті залізними засувами вікна магазинів, позамикані двері, пусті вулиці дихали чимсь незвичайним, тривожним.

Коло одного склепу тягнулася величезна черга. Люди з острахом поглядали на небо — боялися літаків. Тоді знов пустіли вулиці...

Одною з них, над невеличкою у вербах рікою, місить грязюку якась одинока зігнута постать. У руках паличка, якою опирається, перескакуючи на сухіші місця. Та одинока постать людини на пустій вулиці здається зумисне всіми залишена й покинута для того тільки, щоб місити оту чорну грязюку. З-під натягненого на очі кашкета біліє — видно з лиця — зарання посивіле волосся. Чорна підперезана поясом сорочка настобурчується мабуть від вітру на марних грудях. Тільки очі, ясні і спокійні, бадьоро бігають по грязюці, шукаючи сухого місця, де б ступити босим ногам...

Напроти чоловіка іде молода дівчина з кошичком у руках — видно з дороги. Вона здивовано оглядає опустілу вулицю й одну постать, що бадьоро простує через грязюку просто до неї.

Вони вже помітили на пустій вулиці одне одного і раптом спинилися, не вірячи своїм очам...

— Тату! — кричить нарешті дівчина і лишивши кошичок, біжить грязюкою назустріч йому.

- Іра! — зворушливо відповідає їй батько

і теж, не бачачи більш грязюки, спішить до неї.

Дочка в обіймах у батька. Обое ховають непрошені сльози. Він усе ще, немов не вірячи, питає:

— Де ти взялась?... Дитино моя!... Як ми переживали за тебе... Мама як зрадіє!.. Вона ж просто хвора через тебе... В такий час... — І підводячи очі до неба, додає: — О, Господи, слава Тобі! Тепер хоч і смерть прийде, то не страшно... Іди скоріше додому, дитино.

— А що у вас тут так пусто? — питає Ірина, — чи вже фронт наступає?

— Вчора повиїжджали всі Жиди й партійці, а люди сидять по пивницях, бояться нальотів — тихо оповідає Симон Іванович.

— А куди ж ти йдеш, тату? В такий час? А як самольоти налетять? — питає зворушливо дочка, все ще тримаючи батькову руку.

Симон Іванович трохи ніяковіє, дивиться на свої захлюпані грязюкою ноги, тоді боязко озирається довкруги і спиняє свої ясні очі на дочці.

— Знаєш, напасть мені... — І раптом припавши до її уха шопотом оповідає. — Усі з контори повтікали, а касу лишили. Робіть, сказали, з нею що хочете. Я хотів покинути, але ж знаю, що там людська зарплата. Люди залишилися без виплати, без праці тепер і в нужді, а гроші хтось пограбує. Я забрав ті гроші з собою і стараюся якнайскорше роздати їх людям, робітникам, розумієш? Списки маю, адреси їх, і сам розношу по хатах... — І вже відхилившись від її уха і поклавши руку на відстобучену сорочку, додав: — Не маю з ними спокою. Довго держати боюсь — ще

хтось дізнається і вкраде, а це ж людський труд. Ношу з собою, — він показав на віддуту (отже то не від вітру) сорочку і докінчив так же тихо і широко: — Не дай Боже чого — пропадуть гроші... Я тільки й молю Бога, щоб скоріше їх роздати...

Ірині стало до сліз шкода батька. За його вигляд, за відстобурчені за пазухою гроші, що не давали йому спокою, за те все, що вона знала про нього до цієї останньої хвилини. Чуття такої поваги до батька переповнило її, що нагло схотілося стати тут, серед цієї грязюки, перед ним на коліна, і вклонитися йому. Чи є ще такі люди? — стукала думка в її голову. — Щоб поступили з грошима в цей час так як він?!...

— Іро, — почула вона, немов не від батька, а від когось іншого, хто стояв тут перед нею, а вона дивилася на нього і не знаходила слів. Їй здавалося в ту хвилину, що прожила вона все життя тільки для того, щоб бачити його в оцей момент, з отим ясным поглядом у карих рідних очах, серед грязюки життя, яку місив він своїми босими ногами...

— Іро, — казав він просто, немов нічого не сталося, немов так і мало бути, і він її батько, радів її приїздові. — Іди додому. Тільки не до хати. Бо ми вже другий день у сусідів у пивниці живемо. Страшно дома — бомблять часто. О, як то мама зрадіє... Іди, дитино, я скоро повернуся.

Він ласкаво подивився на все ще безмовну дочку і, не вернувшись з нею додому, не помігши нести кошика, не провівши до тих сусідів, де вони жили, пішов далі, місячи чорну липку грязюку босими ногами.

Дві сльози не стримались і скотились у дівчини з ясних, як у батька очей. — Який він?! — думала вона зворушено, дивлячись на віддаляючогося батька. — Якийсь незвичайний, ніби за добрий для цього життя...

— Яке щастя мати такого батька, — подумала, беручи кошика і переступаючи на сухе місце.

Увечорі в тісному глибокому погребі, серед сусідів, на перевернутій бочці вечеряла сім'я Симона Івановича. Хліба давно вже не було. Анатолій роздобув десь бриндзю з розбитого маслозаводу і її, солону як ропа, заїдали свіжими огірками. Але раді були, що нарешті всі разом. Дочка оповідала про свої пригоди в тяжкій дорозі. Батько здавалось уважно слухав, але час від часу нервово хапався за груди, ніби там лежало щось таке важливе, як його життя. Мати втирала радісні сльози.

— А як же твої успіхи з ученням? — спитав Симон Іванович.

Горів маленький каганчик і в напівтеміні не можна було бачити, як Ірина зчервоніла. Нічого не сказавши, вона дістала студентський білет і залікову книжку-матрикул та подала батькові.

— Подивись, тату...

Симон Іванович надів старі на ниточках окуляри і присунувся ближче до світла.

— Як, — спитав він, — то ти не є на юристиці?

— Ні, — коротко відповіла дочка. А по хвили додала: -- Я розчарувалась у ній так скоро як побачила ближче життя... -- Вона ще хотіла щось сказати, але подивившись на слушаючих сусідів, опустила на солому очі і тихо

додала лише: — Мені лишається тільки червоніти і просити у тебе пробачення, тату...

Симон Іванович легко всміхнувся про себе. Хотів сказати дочці щось гарне, приємне. Але в цей час надворі щось дико засвистало і бухнуло, аж усі сколихнулись.

— Стріляють!... — пронеслося схвильовано по пивниці.

Люди заметушились. Діти заплакали. Світло хтось згасив.

Симон Іванович перехрестився і тихо промовив:

— Да будет воля Твоя, Господи!

Він устав і хотів вийти у двір. Та гучні благання дружини й дітей завернули його.

— Не бійтеся, — промовив він спокійно. — Моліться Богіві. Тепер ми в Його руках. — Говорив ніби до всіх, а сам думав про свою старшу дочку. Та в темноті погребу не міг бачити, молиться вона чи ні.

Знов ударило десь далеко, просвистало й розірвалось упоблизу.

— Невже вони тут фронт ладнають, як ви думаєте, Симоне Івановичу? — спитав сусід, не випускаючи з уст великої люльки, що одинокою жариною блищала в темноті. — Тоді буде нам не солодко.

Немов у відповідь йому розірвався знову набій.

Стало ясно, що вони вже у фронтовій смузі.¹³⁾

¹³⁾ Війна між Німеччиною й СССР почалась 22-го червня 1941 року, в якій Німеччина окупувала всю Україну до кінця того ж 1941-го року.

Х

Тихий погожий вечір вільно дихав прохолодою з високого безхмарного неба. На сході засріблилась перша вечірня зірка.

Симон Іванович скінчив підмітати двір, замкнув у хлівець мітлу та, дихнувши глибоко свіжого вечірного повітря, не міг не глянути на веселу миготливу зірочку, що блимала на синьому небі, а тоді пішов до хати.

Світло ще не горіло, але з присмерку привітно заспокоював порядок і свіжість передсвятчного вечора. Завтра Різдво Пресвятої Богородиці — Друга Пречиста, як звуть люди, — колись у їхньому селі велике храмове свято.

Симон Іванович помив руки і, нащупавши в темноті сірники, почав світити лампадку. Червоний ясний вогник привітно освітив чисто прибрану хату. На стелі заколихалися три довгі тіні від ланцюжків. Симон Іванович перехрестився і засунув на вікні білі занавіски.

— Пррр!... — почулося в цей час за вікном, на вулиці.

Хтось спинив коней біля їхнього двору. Стих торохкітливий по грудях віз. Симон Іванович здивовано відхилив занавіску, але в присмерку нічого не міг бачити. Хто міг приїхати? До них?... Ні, певно то хтось помилився поночі. До них ще ніколи, за весь цей час ніхто не приїздив! Навіть воріт не було до двору, тільки одна хвіртка. Напевно хтось помилився, — подумав Симон Іванович і підійшов до ікон, щоб приступити до передсвяточної молитви.

Але в цей час ляпнула хвіртка. Якись дві постаті пройшли мимо вікна і зашаруділи пальцями за дверима, нащупуючи клямку.

Нарешті низькі двері зі скрипом відчинилися і, згинаючи в дверях голови, до хати зайшло двоє людей, зайнявши своїми величезними постанами половину її.

— Доброго вечора, з празником вас! — заgrimів під низькою стелею могутній бас. — Чи сюди попали?

— А кого вам треба? — спитав зворушений дивним, давно не чути́м привітанням, Симон Іванович.

— Да як вам сказать, шукаємо ми нашого батюшку, отця Симона, котрий колись значить був у нас батюшкою... Нам розказували, що десь тут, а ми от трохи припізнались, приїхали правда ще завидна, ну обїхали ціле місто — шукали, шукали, аж поки нас сюди не направили...

— Мовчи, Романе, — обізвався в цей час другий трохи прихриплим голосом. — Хіба ж ти не бачиш, що сюди попали... Драстуйте, батюшка! — наблизився він до Симона Івановича і схилив голову до благословення.

Без думки, ніби так було і мало бути вічно, отець Симон зробив над схиленою головою хрест і почув на своїй руці доторк шорсткої бороди і шанобливого поцілунку. Чоловік підняв голову і подивився на нього.

— А тепер пізнавайте, батюшко... Хіба забули Каленика?... Ох, та й ви ж змінилися... Коли б так зустрів на вулиці, ні за що не пізнав би... — розправляючи руді вуса і пронизуючи отця Симона маленькими ясними очима, говорив чоловік.

— Каленик Трохимович?.. — спитав ледве чу́тно від схвилювання отець Симон.

— Ну а то ж хто? — вдоволено відповів йо-

го колишній парафіянин. — А це ось Роман, дякувати помагав — пізнаєте?

Перед Отцем Симоном схилилась величезна постать, сива голова і той же могутній бас попросив, як колись, давно...

— Благословіть, батюшко...

— Роман Петрович... — благословив о. Симон і схвилювано одними устами здавалось заговорив. Голос його дрижав, ув очах блищали сльози. — Якою долею вас сюди занесло?... В цю пору?... У такі часи?...

— А ось розкажемо, то будете знати...

— Сідайте... Такі несподівані гості, — все ще зворушено говорив Симон Іванович, показуючи на прості дерев'яні стільці коло стола.

— Так от, батюшко, — почав відразу, як сів, старший Каленик, — ми приїхали забирати вас знову до себе в село.

— Та що ви? — аж зітхнув Симон Іванович.

— А от так: дозволено нам відкрити церкву і привезти священика, Люди як довідалися, то не хочуть нікого, тільки вас. Вирядили мене з Романом, щоб ми отак за ніч і привезли вас. Завтра наш храм, ви ж знаєте... Церкву вичистили, тільки треба посвятити. А люди, як довідалися, то з'їжджаються з усіх сторін. Там відразу пар із десяти вінчань уже жде, а хрестин то й малі і великі, — всі хреститися хочуть. Скільки ж років заборонено було все! То й доки ж іще ждати?... Кажуть люди, вже й так довго ждали. Як завтра наш храм, батюшко, то добре було б і Службу Божу відправити. То як ви, значить, согласні?

— Та що ж я тепер? — спитав, зітхаючи, о. Симон. — Самі бачите мене, який із мене

тепер священник... Та й часи ще непевні, стріляють кругом...

— Еє, пусте, батюшко. Що ж ми, хіба не знаємо, як вам тут жилося?... Поганого ж про вас ніхто нічого не скаже. Ви були нашим батюшкою і zostалися — так кажуть усі люди і просять вас вернутися до них...

— Так, так, звичайно, — правду каже Каленик, батюшко. Там як почули люди, що в нас завтра правиться буде і що ви приїдете, насходилося до нашого села тьма-тьменна того народу. Не знаю, як вони там і в хатах уміщаються. Ми як їхали, то йшли цілими валками... — спокійно гув могутній бас Романа, немов не чудо сталося, а щось звичайне, що мало прийти, у що вони вірили і що тепер настало так, як і мало бути... — То як же ви согласні, батюшко? — гримів той же бас і о. Симон аж здригнувшись від тієї сили чи самого запитання, заговорив усе ще нерішуче, хоч і як спокійно:

— Я й не думав уже, що доведеться служити мені ще... І сім'я в мене... Я мусів би порадитись... Це ж не так просто... Кругом ще фронти стоять... Партизани по лісах... Чуєте, стріляють ще десь і тепер...

— Ну й що ж що стріляють, — впевнено відповів Каленик, просто дивлячись на о. Симона, — смерть одна. А для Бога послужити не гріх, і для людей... — трохи більш згідливо заговорив Роман.

— Та ми знаємо, батюшко, і розуміємо вас, це ясно — часи страшні. Ну мусите уже сказати нам точно. Бо як ні, то я й не знаю... Люди казали, щоб ми без вас не вертались назад... Та ми думали зараз і в дорогу... Позволення маємо і за ніч будемо дома.

— От що, — рішуче сказав о. Симон. — Тепер їхати вам нема чого. Переночуєте, а я подумаю, пораджуся з сім'єю. Поїдете завтра вдосвіта. Якщо не я, то хтось інший поїде на моє місце, я постараюся і зроблю все, що можна -- не турбуйтеся.

На тому й покінчили. До хати зайшла Емілія Василівна і привітала гостей. Загостила вечерєю, а спати попросились у сусідів — хата була за мала для двох чужих людей.

О. Симон, ніби прояснений, але до краю стурбований, радився з дружиною.

— Страшно... — говорила Емілія Василівна. — А як назад вернеться все — кінець нам тоді... — Але й розуміла о. Симона і не протестувала йому дуже.

Пізно того вечора Іра верталася додому. Ішла понад річкою, замислена й сумна, розгублено вслухуючись у таємну тишу осіннього вечора.

На темному небі спалахнула перша зірка. Засіяла й відбилася в темних водах річки, що плили й плили, немов час, вічно змінні й нові...

Іра спинилася над річкою і задивилася на темні мінливі води, до яких вдивлялася з висот яскрава зірка.

Плила вода, бігли хвилі, а зірка все витримувала, і одна сіяла до Іри з темноти неба й води...

Немов правда у ході життєвих подій...

Дивно, як змінилося все.

Чи думала вона колись, що так легко вступить у Михайлову хату і що так щиро приймуть її там?

Сестра його, Ліда, зустріла її недавно в мі-

сті, розговорилися про все, хоч ніколи не дружили. Ліда була молодша від неї, але доросла вже тепер, і розмова їх пішла легко й дружньо, немов зналися вони ціле життя.

— Заходь до нас, Іро! — просто сказала Ліда.

І ось сьогодні вперше Іра відважилася зайти до білого Михайлового дому. Ішла по жовтому листю, що встило їй дорогу, і з завмираючим серцем згадувала, скільки змінилося всього, від того часу, як ішли вони сюди з Анатолієм, убогі діти батьків, лишених права голосу...

Михайло... Його нема. Мобілізований на початках війни, він став моряком на Чорному морі... Це казала Ліда. Тому Іра і йде до них. Інакше ні за що не пішла б...

Немов не своєю рукою, постукала Іра у двері Михайлового дому. Вийшла його мати, колишня їх учителька Людмила Миколаївна. Висока й зажурена, трохи аж посивіла: Ліда казала — мама дуже журиться за Михайлом.

— А! Іра!... Заходьте, прошу! — з якоюсь особливою ласкою і привітом запросила вона Іру до хати. Не знала вона, як тривожно переступала Іра поріг, як боязко заходила до знайомої з дитинства кухні, де їли вони колись з Толею холодний борщ за непокритим столом...

— А Ліда дома? — спитала Іра, аби тільки щось сказати й заглушити оте шалене хвилювання в серці.

— Дома, дома! Гостей має! Але ви заходьте, Іро, прошу, прошу вас! — Так якось тихо й ласкаво говорила до неї Людмила Миколаївна, немов була тут Іра дуже побажаною гостею. — Ви ніколи не були в нас?... Ось це наша

кухня, піч!... Бачите, яка велика! Добре пече... А це ось їдальня... — Вона показувала Ірі кожную кімнату, водила по цілому домі і дружно розказувала, де щб в них знаходиться.

Ірі аж дивно було і радісно від такого прийому, немов знала щось Людмила Миколаївна, і Іра нічого не сказала, що була тут колись дитиною.

Ось опинились вони у великій кімнаті з низькою канапою, на якій лежала закутана в ковдри старенька, сива бабуса.

— Мамо, гляньте, хто до нас прийшов! — лагідно звернулася до бабусі Людмила Миколаївна і Іра впізнала в старенькій жінці Михайлову бабцю. Була вона вся, мов збережений древній орнамент, які Іра бачила в старинних маминих книжках, що розказували про інше, незнане їй життя... Ось поклала вона золоте пенсне на рівний і енергійний ще носик і блідо-синім владним поглядом спинилася на Ірі. — Щось в тому гордому погляді нагадало Ірі Михайла: — так ось звідки та недоступність у нього, — подумала Іра і почула дивні слова.

— Мамо, це Іра, внука отця Василія і Марії Григоріївни...

— Марії Григоріївни?!... — піднесла вгору золоте пенсне і за ним зморщене горде лице владна бабуса, колись матушка великої Благовіщенської парафії міста К.

— Чи живі вони ще отець Василь і Марія Григоріївна? — раптом змінила вона тон і звернулася до Іри так щиро, немов до рідної. — Підійди сюди, дочко, підійди ближче! Яка ж ти росла та гарна!... Ах, літа, літа... Розкажи ж мені про них, де вони, що з ними?

Щось нове пробудилося в Іринім серці, незнане. Немов завжди було воно там, заховане

й таємне, бережно закрите від світу, який раптом дозволив йому жити: ніби так треба було, вона щиро й просто підійшла до колишньої матушки і схилившись, узяла її руку.

— Нема їх уже... Померли обое... Давно... — І Іра почала говорити так щиро і легко, немов належала вона до цих людей і знала усе їх життя. Розказувала усе, що знала про бабцю свою й дідуся, як їздили вони до них у гості, як любили їх, як гарно ще тоді їм жилося.

— Нема, кажеш, у живих? — якось з острахом перепитала Михайлова бабця. — Царство Небесне їм, вічний спокій!.. — перехрестилась вона. І заговорила, немов перенеслась у якесь інше життя.

— Які дорогі люди були!... Благочинним був твій покійний дідусь, дочко! У соборі служив! А дім який у них був! Гостей бувало... І ми гостювали... Померли, кажеш?... І сліду від собору нема... А в домі їхньому якийсь тепер Сполком... Не знаю я вже і назв тих усіх... Ох, часи, часи... Трудно, трудно їх переживати... Не пережив і мій отець... — Та далі вона не могла говорити. Щоб не показати Ірі сліз, гордо схилила голову і взяла її за руку.

— А де ж твоя мама?... Емілія... Пам'ятаю... Співуча була, весела... Пісні нам співала, як у гостях бували... Дружила з Людмилою...

Іра нагло встала. Щось тверде піднялось у неї в душі. Чому ж ви не казали нам цього колись? — стукнула в свідомості думка. — Коли мама носила... Та Іра не скінчила. Двері раптом відчинилися і в них з'явилася Ліда, усміхнена, привітна й радісна, як ніколи.

— А, Іра! Заходь, заходь сюди! У мене гості, допоможеш нам розмовляти — ти ж знаєш німецьку мову.

Іра обернулася і через відкриті в другу кімнату двері побачила біля вікна, за столиком із квітами, німецького вояка.

Це вперше Іра стрінулася віч-на-віч із Німцем. Високий, стрункий красунь-арієць із блакитними очима, чужим блискучим від усміху поглядом обкинув Ірину і шанобливо схилив голову в привіті.

— Це Іра, моя подруга, — шанобливо розсипалася в ласках Ліда, — вона говорить по-німецьки.

— Ні, Лідо, я не говорю по-німецьки... — раптом почула Іра свою холодну відповідь.

— Чому? -- здивувалась Ліда. — Ти ж учи-лася!

Ні, Іра не буде розмовляти по-німецьки... Тут, у цій привітній кімнаті з квітами на столі... З п'яном біля вікна... Коли Михайло десь б'ється... А що ще принесуть Німці в Україну? — Ні, вона не буде розмовляти тут по-німецьки...

І скільки не просили Іру, як не старалися вмшати в мову їй німецькі слова, Іра вперто говорила своєю мовою, Ліда перекладала на німецьку і розмова їх ішла в'яло, немов стояло щось поміж ними і не давало отого дружнього забуття, яке буває в розмові у привітній кімнаті за столиком із квітами у вазі.

Іра довго не сиділа. Щось ніби замкнулося у неї в душі. Вона вибачилась і скоро пішла додому. Людмила Миколаївна провела її до порога.

— Заходьте до нас, Іро, заходьте частіше! — сказала вона на прощання.

-- Ні, — думала тепер Іра, — я більше там не піду... — Зірка, як правда, блищала в мінливих водах річки, блищала, світилась і гово-

рила щось в Іриній свідомості, нове і незнане дотепер.

— Хіба ж ми тільки служимо режимам?!... Хіба ми тільки коримось кожній владі?.. А ми?.. Де ж ми?... Де наше правдиве ество?... Де правда?! Чому ми не можемо бути собою?... Чому? Чому?... — ставали сотні питань і Іра безпомічна була дати на них відповідь. З очей її котилися теплі болючі сльози.

Десь за річкою стріляли гармати. Десь палякотіла заграва пожежі. Тихо було довкола. Навіть пташки, здавалось, притихли в деревах, з острахом чекаючи, що буде далі...

Дома Іру здивував віз, повний пахучого сіна, що стояв перед їхнім двором.

— Хто це до нас приїхав? — спитала вона, заходячи у хату.

— Де ти так довго була? — запитала у відповідь мама. — Ми вже турбувалися, тепер же не можна пізно ходити.

— Я далеко не була, мамо, у сусідів... А тоді над річкою стояла. — І раптом обійнявши маму, Іра заговорила стривожено й захоплено: — Мамо, мамочко, як би ти тільки знала, де я була! У Ліди в гостях, у Людмили Миколаївни! Подумай, у тім великім білім домі, де ти...

— Чого ти там пішла? — здивовано спитала Емілія Василівна, перебиваючи Іру. — Ми їм не рівня!

— Мамо, мамо! Ти нічого не знаєш? Хіба ти не бачиш, що робиться довкола? Все змінюється і ти, мамо, не наймичка більш, а дочка благочинного. — покійного нашого дідуся отця Василя і Марії Григоріївни! О, який ви дім мали! А гостей, гостей! І ти їм пісні співала,

ти, мамочко, ти!.. Весела, співуча! щаслива! О, мамо! — Іра цілувала маму і сміялася, а сльози капали з її очей, і голос був дивний, неначе не її.

— Що з тобою? — обійняла мати дочку. — Заспокійся! Що ти говориш?

— Це правда, мамо, правда! Ти ніколи нам цього не говорила! Бабця їхня мені розказувала! І привітали мене, як свою... І Німець там у них у хаті... О, як усе змінилося, і вони змінилися... Я — внука благочинного, настоятеля соборної церкви!.. І я маю право про це сказати!..

— Іро! — тихо покликав її батько, що мов не чуючи їхньої розмови, спокійно, але якось напружено сидить за столом. — Люди приїхали з нашого села. Хочуть забрати мене назад священиком.

— Що?!!! — скрикнула, аж луною відбилосся по хаті, дочка.

— Чого ти так кричиш? — так же ж тихо відповів їй батько.

— Ні!!! — закричала Іра. — Ні, тату! Ні! Ні за що на світі! Знову те саме?.. Подумай, що ти, я і всі ми через це пережили! О, ні! Тату, ні!... Ми вже майже ~~дорослі~~ дорослі! Ти ще не знаєш, що з того всього буде... А тоді кінець нам!.. Тоді знову все переживати?.. Дороги нам ніде не буде... О, тату, пожалуй нас! Жили ж ми до тепер і далі будемо жити! Ми ж уже скоро будемо заробляти, ліпше буде... Тату, не роби цього! Прошу тебе, благаю, не йди на цю дорогу, задля нас, задля нас не йди, тату, прошу тебе! — дочка вигукувала палко й стривожено, з сльозами на очах, протягаючи до батька руки, а він усе ще сидів

за столом і, тяжко дишучи, пильно дивився на неї.

Але ось устав і він. Відверто й рішуче глянув дочці у вічі і твердо заговорив:

— Для вас?.. Я всім пожертвував для вас, дитино моя! А ви? Ти перша пішла своєю дорогою, слухаючи чужих людей, а не мене. А що буде з іншими? Чи не візьмуть і вони прикладу з своєї старшої сестри?

— Тату! — хотіла щось сказати, але батько не дав.

Спокійно, тихим і впевненим голосом він говорив далі. Лице його було злегка підняте, рука спочивала на столі, випрямлена поstatt здавалася високою, погляд сіяв якимсь надхненним внутрішнім світлом і, мінаючи дочку, він дивився вперед і не бачив нічого вже, крім майбутньої дороги і свого призначення на ній.

— Слава Богу, ти вже майже допосла. — півно звучав його голос. — Анатолій і Ніна за рік, за два дадуть собі раду. Я підняв вас на ноги, вивчив і тим виконав свій батьківський обов'язок. Тепер ви вже зможете жити й без мене. Я ж не знаю скільки мені залилось іще жити на цьому світі... І ці роки я маю право взяти для себе... Ці з мною буде, на те є Воля Божа... Йому Одному, коли тому вгодно було статися, я хочу присвятити решту свого життя. Не суди мене за це... — і давши відчуття дочці, що розмова скінчена, він відійшов до образів Святих, засвітив лямпадку і почав тихо молитися.

Дочка, як камінь упала на ліжко і залилася гарячими сльозами.

Крізь них іще просила, благала батька. Але даремне. Вона не знала, що тим лише скріп-

лювала його рішення і розпалювала віру, якою він хотів у першу чергу переконати її саму.

В темноті розпачі, мов у темних хвилях вод, виплила раптом у свідомості Іриній ясна, сяюча зірка.

— Правда... Бути собою... При всіх режимах... Перед усіми небезпеками... Навіть в очах смерті... Він є такий! Її батько!

Другого дня передсвітанкову, сонну ще тишу міста К. розбудило гучне торохкотіння кованого воза. Двоє вороних коней весело бігли, везучи отця Симона назустріч його призначенню. Пробуджені в лісах пташки співали раннім подорожнім свої перші пісні.

Село зустріло о. Симона тими ж високими тополями, тими ж величезними розкішними липами, тими ж вулицями, — таким усім рідним і здавна знайомим йому. Тільки колись висока біла церква, як одинока мучениця задля всього, що лишилось живим, стояла, немов із відрізаною головою — зі знятим куполом — велика і низька, як ~~я~~тробниця.

Твір рук людських і руїна їх — усе по волі Божій у вічній боротьбі добра і зла — церква збирала тепер знов усіх до себе. В день храмового свята, вперше по довгих літах, плило до церкви море народу. Люди йшли і їхали з далеких околиць, і хуторів, сіл і найближчих міст, — люди зачули, що буде богослуження і, кинувши все життєве, динули до Бога...

Перше богослуження в храмовий день Різдва Пресвятої Богородиці стало тепер сильним і великим виявом віри народу, який ішов і

йшов до своєї зруйнованої святині, щоб відновити її знов найперше в душах, а тоді і в житті...

По довгих терпіннях, руїні всього святого, по довгим безбожнім життю, люди приймали знову Бога: нехрещені хрестилися, невінчані вінчалися, батьки і діти ставали до хреста і о. Симон давав їм усім благословення, що єднало їх з Богом...

Тисячі людей, людські сльози радості зворушували о. Симона до глибини душі. Читаючи молебень, він не міг стримувати підступаючих сліз і плакав разом із людьми сльозами втіхи. Нелегко було зруйновану за роки церкву привести знову до належного стану з усіми святощами й оздобою. Ікони були попалені, церковні речі зникли безслідно, а найгірше книжки, — всі були знищені. Щоб придбати те все в розбитий фронтами й війною час, треба було прикладати багато зусиль і енергії. І о. Симон самовіддано посвятився своєму ділу. Здавалось, чим більше чекало на нього праці, тим живіше сяли його очі і якась невидима сила робила його не по літах невтомним і діяльним.

Він розсилав по сусідніх парафіях позичати, роздобувати і вишукувати кимсь колись заховане церковне майно. У слюсарських і столярських майстернях замовляв усе, що могли виготовити сільські майстри: хрести, підсвічники, коругви, столики й усякі інші церковні устаткування. Сам помагав у майстернях, малював пляни, вирізував з паперу взірці і пильно доглядав, щоб усе було як слід, якнайкраще.

Пуста церква повнилася, прикрашалася і набирала знову вигляду церкви. Сталося чудо,

про яке заговорили всі далеко за околицями села. Тоді ще перед виїздом із села позвав був о. Симон сільського столяра і попросив відкрити дошку в підлозі. В тому місці, загорнуту в шовкову скатертину, сховав він золоту церковну чашу. Підлогу закрили і про те забули. Церкву руйнували за ті роки, всю підлогу зривали і робили її похилою, як у театрі. Трудно було вірити, щоб хтось не знайшов таку велику дорогоцінність, бо чаша була з чистого золота. Тепер о. Симон знову візав столяра і попросив відкрити підлогу. Чаша лежала на місці. Як невмирущу святість перенесли її до вівтаря і оздобили церкву невидимою в ті часи цінністю. Святе Причастя приймали тисячі людей із чудом спасенної чаші та цілували її, як святиню...

Та найгірше було з книжками. Тут уже о. Симон мусив роз'їжджати по сусідніх парафіях, розшукуючи потрібні книжки. Була ж то тяжка робота. Той хто мав їх, не міг позичити, бо потребував сам. Єдиним рятунком було — все переписувати. І о. Симон, днями зайнятий різними справами, жертвував для тої роботи ночі. Було дивно звідки береться в нього стільки сили. Цілими ночами підряд він сидів і переписував слово в слово довгі постові молитви, цілі розділи з євангелія, парамії, псалми і все, що було потрібне для довгих постових богослужень. Були люди, які вважали те зайвим, говорили — такий час, люди не знають, проте о. Симон обурювався на таку мову і запевняв, що без прочитання належних молитов, він служити не може і не буде. Невтомно бігало перо в його руці, а очі не стулялися до сну. У великих, самим зроблених зошитах,

рівними буквами було відписуване все, що хоронили в собі старі, пожовклі, закапані воском книги предків. На новому білому папері в синіх писаних буквах, здавалось, набиравало воно нового життя. Не звичайного, але за той тяжкий труд, з-під якого воно зроджувалось, такого ж поважного. А зі щирости людського серця так же сповненого глибокими святощами, як і те предковічне, що йому вклонялись люди протягом неодних століть...

О. Симон так поринав у свою працю, обов'язки й турботи, що забував за себе. Коли ніхто не нагадував йому про їжу, він і не їв. Дістаючи прихід від своєї парафії, він обділював кожного, хто був у нужді. Багато вдів і сиріт, що їх наробила війна, ішли до нього тепер за поміччю. І о. Симон давав, що міг. Зате й люди не залишали його. Ті, що мали, за старим звичаєм, щедро платили своєму батющій, а перед святами приносили дарунки, як колись. Немов і не було тих років, а люди залились ті самі...

І о. Симон, не маючи більш турбот, як прожити, все більше й більше віддавався своїй праці. Він не помічав, здавалось, тих небезпек, що окружали його гучними стрілами в недалеких від села лісах, страшними вістками про звірства партизанів, які наскакуючи на сусідні села, рубали місцеву владу села і священників. Повною вдячності душею, він тільки славив Бога за дозвіл служити Йому свої останні — як він уважав — дні.

Каменем тяжким, що вічно тис його серце і не давав повного спокою, залилася все ж його власна дитина, його старша дочка.

По переході батька до священничого сану,

вона знайшла собі місце вчительки в одному віддаленому селі і скоро після цього лишила дім. Через розруху пошта не ходила і жодна вістка не доходила від неї. Із розповіді селян, які їздили до міста на базар (Емілія Василівна вишукувала їх поміж довгими рядами возів) удалося довідатись, що дочка працює, живе і харчується на квартирі в селі.

Зажурена мати трохи заспокоювалась, хоч на серці в неї, так як і в батька, вічно лежав тяжкий камінь і Анатолій з Ніною часто знаходили її в гірких сльозах.

Емілія Василівна знала, що забрати тепер дочку, шкода й думати. Тому, спакуювавши вбоге майно, одного зимового сніжного ранку, вона від'їхала присланою з села підводою ділити долю з о. Симоном. Із нею поїхали й Анатолій з Ніною. В місті зосталась в хатині Харитина Іванівна, — одинокий зв'язок із минулим життям і з Іриною.

Отець Симон зрадив вірній родині, яка не покинула його в небезпеках страшного часу, і ласкаво зустрів прибулих. Та ж сама церковна сторожка, в якій пережили колись так багато, заздалегідь вибілена і привітно натоплена, прийняла знову в свої товсті кам'яні стіни родину о. Симона. Розставляли убогі привезені меблі, а парафіяни принесли батюшці подарунок — самими зроблений дерев'яний диван.

Затишок і приймний порядок окружили знов о. Симона. Турботлива опіка дружини скріплювала його сили. Повні праці й обов'язків дні потекли спокійніше і легше.

Так минала зима зі знаменитими того року морозами, сонце помалу почало пригрівати

великі кучугури снігу та будити в людях нові надії.

Наближався Великдень.

До нього готувався о. Симон цього року з особливішою увагою, як до якоїсь великої, найбільшої в його житті події. І знову згадував про дочку. Так сумно й тяжко лягала йому на серце думка про неї. Що з нею? Як вона живе? Чи не потребує чого? А чи прийме тепер від мене?...

— О, Господи, — зітхав о. Симон і звертався до дружини. — Чи не чути щось від Іри? Що з нею? Може вона нездорова або в нужді? Вона ж сама серед чужих людей... Якже ж так нічого про неї не знати?

Мати безрадно плакала при такій розмові.

— За всяку ціну ми мусимо знати про неї,— казав засмучений батько.

— Великдень надходить, — плакала Емілія Василівна, — якже без неї святкувати?...

А одного разу здивувала всіх своєю рішучістю.

— Вона мусить бути тут на Свята! Я сама поїду до неї, буду просити, благати! А паску цього року ми будемо їсти разом,

Усі здивовано подивились на матір, а о. Симон відвернувся до вікна, щоб ніхто не бачив сльози на його очах. Він знав свою дочку, як самого себе, — благання матері їй не допоможуть і ніяка сила не приведе її сюди...

— Тату, дозволь мені поїхати до Ірини. Я привезу її сюди! — мужньо спiniaючись перед батьком, заговорив раптом Анатолій.

Отець Симон здивовано обернувся до нього.

— Толя?! Що ти?... Сам? З кіньми... Ти ж іще...

— Не бійся, тату, — не дав йому договорити син, просто дивлячись твердим поглядом карих очей, на батька. — Я все зроблю. З кіньми я теж умію вже ходити. Найди підводу і я завтра ж поїду!

— Вона не приїде... — сказав сумно о. Симон, відвертаючись знову до вікна. — Вона не послухає тебе, а ти можеш потрапити в біду. По лісах знаєш, що тепер робиться — партизани кругом...

— Я поїду з ним! — каже з тою рішучістю, з якою почала цю розмову Емілія Василівна. — Я буду просити її, всіми силами буду вмовляти...

— Це не допоможе, — обертаючись до дружини, коротко сказав о. Симон. — Нехай...

Але син перервав його і зі знаною всіми твердістю заговорив знову.

— Я поїду, тату! Сам! Тобі, мамо, не треба їхати. Перед Празником дома будь. Та й холодно ще. Я вже сам усе зроблю. І без неї не повернусь!

Така рішучість сина і бажання бачити улюблену дочку відігнали всі інші думки від о. Симона.

— Нехай тебе Бог охороняє, Толю, — сказав він, підходячи до сина, — коли хочеш обрадувати нас — їдь. Я буду молитись, щоб усе добре було тобі по дорозі.

— Ми напишемо від себе листа до неї, — з радісною надією каже Емілія Василівна. — Вона мусить послухатись і приїхати! Хоч силою, а ти її привези, Толю! — Вона від радості цілує його і гордиться таким гарним і мужнім сином, який немов уперше став перед ними раптом дорослим.

— Добре, добре... — набираючи поваги, відповідає Анатолій.

Другого дня ще затемна легкими, повними пахучого сіна саннями, Анатолій виїхав у дорогу. Батько й мати провозжали його за ворота, бажаючи щасливої дороги і скорого повороту.

— Сьогодні будемо дома! — хльоскаючи пугою в повітрі і тим підганяючи вороного коня, гукнув їм на прощання син.

— Дав би Бог! — щиро побажав о. Симон, зачиняючи тяжкі ворота церковної огради.

Ірина сиділа коло маленького віконця за непокритим дерев'яним столом і дивилася в розкриту перед нею книгу. Проте, букви чомусь тікали сперед її очей, а Дарвінові теорії перепліталися в голові, нічого не лишаючи з прочитаного. Вона подивилася на двох господининих дітей, які сиділи поруч неї і старанно виводили великі букви в своїх зошитах, сопучи від також тяжкої праці і з усмішкою поглядаючи на свою молоду вчительку. Дарвінові теорії зникли і перед очима встали дорогі образи батька й матері. Ясні батькові очі дивилися на неї і робилися все більшими й більшими. Такі добрі, повні любови і якогось гарного світла, здавалось шукали її... Ірина знову подивилась у книгу, але на цей раз тяжкі сльози заступили їй усе і, щоб не видати себе, вона закрила книжку і підійшла до вікна.

— Он хтось приїхав до нас! — почула вона раптом від господині, яка щойно зайшла до хати.

Справді Ірина чула, як хтось спинив коней біля їхнього двору, але що їй до того, до неї ж ніхто не може сюди приїхати...

Раптом через вікно вона побачила знайому постать брата.

І відразу зрозуміла, що значив його приїзд.

— Ні! — запротестувала, здавалось, ціла її істота і, обертаючись до дверей, вона готова була зустріти братів намір рішучим відпором.

Але Анатолій, увійшовши до хати, не вітався до неї й нічого не сказав. Поздоровившись з господинею і дітьми, пронизав Іру своїм твердим поглядом карих, як у батька очей, і здавалось, без голосу наказав. — Одягайся.

— Я не поїду! — тою ж твердістю відповіла Ірина.

— Без розмов! Одягайся кажу тобі! За десять хвилин, щоб була готова!

Стояв перед нею і не рушався з місця. Великий, засніжений, у вухатій шапці, з пугою в руках. І не зводив із неї отого погляду батькових очей...

— Толю... Що з тобою? — заговорила тихо, немов без голосу Ірина. Вона нагло зблідла й розгубилася. — Як же так відразу? Чого ти такий? Почекай, роздягнися, розкажи, як там дома...

— Нема чого ждати і розказувати, сама побачиш. А сьогодні ще мусимо бути дома, коні не наші і завидна вернутись треба, сама знаєш, війна... — І раптом чуючи свою перемогу, він знов нахмурився і ще грізніше гукнув. — Одягайся! За п'ять хвилин їдемо, а то...

Він не доказав своєї погрози, а Ірина стояла і не могла вийти з дива.

— Який він!... Від нього можна всього чекати!... Не даром батько бив його колись!...

— Ти вдягаєшся, чи ні?! — чує вона знову і дивиться в братові ясні, як у батька очі...

Щось рідне добре сіяло з них, ніби звало її впевнено й нетерпляче кажучи: ну доки ще з тобою змагатися? Ми ж праві! Ти сама побачиш!...

І Іра, сама не вірячи собі, немов не словами, а голосом чогось невідомого в душі, відповідає братові. — Я поїду, Толю.

— То ж то! Давно пора... — кинув Анатолій удавано-байдуже, ховаючи усміх. — Скоріше ж одягайся! А я піду коней підгожую.

І за півгодини Ірина вже сиділа на возі, обгорнута пахучим сіном, а Анатолій, хльоскаючи пугую в повітрі, поганяв коня.

— Дай вам, Боже, щасливої дороги! — провозжала їх Іринина господиня, всміхаючись з-під білої хустини.

— Спасибі! — дякувала Іра. А до дітей, що махали на прощання своїй молодій учительці, гукнула: — Учїться добре і маму слухайте!

— Ліпше, як ти!... — кинув їй брат, пускаючи коня бігом.

Іра подивилася на нього і не сказала нічого.

Так мовчки і їхали. Один вітер, здавалось, говорив за них, несучи щось нове у своїм веснянім льоті...

День був соняшний, теплий, один із тих неспокійних днів весни, коли на синьому небі несуться білі стаї хмарок, немов спішно їм до якоїсь одним їм призначеної цілі.

Назустріч розстеляли килими темні ще, місцями засніжені поля. Здавалось, парували у весняному вітрі, повні життя, м'які й привітні. На зміну їм, мов намальовані картини, підносились на синьому тлі неба високі ліси. В'їжджали у них, мов у таємні палаци, що виструнчилися до сонця і вітрів, готові от-от розпу-

стити своє напукло-брунькувате багатство у зелень раю на землі. І скрізь пташині хори, дзвеніли, переливались між небом і землею, радіючи весні і сонцю. А воно, мов звільнене, велике і ясне сяло подорожнім в очі і, здавалось, сміялося щасливо всьому новому в житті тієї весни в Україні...

Іра, схилившись на руку в пахучому сіні на возі, дивилась на краєвиди землі рідної, на сонце у небі одне віковичне, вслухувалась у вітер весняний, новий, у радісні хори пташок і по-малу в очах її зникала задума, що була мов якась незбагнена пустка, а на їх місце в ясных зіницях її замерехтіла зорею радість. І немов зоря, розігнала вона темінь думок, прояснила замислене личко і ласкавим усміхом засіяла на устах.

Коли стали напувати коня, Іра скочила з воза, підбігла до Анатолія і, помагаючи йому тягати воду з колодязя, говорила про се й про те так лагідно й радісно, немов між ними нічого ніколи не було, крім спільного життя брата і сестри. Життя, в якому тепер вони є щасливими подорожніми в цім радісно-сліпучім сянні сонця вітряно-нової весни.

І коли те сонце, напроти якого вони їхали, вже спустилося до землі і з'єдналося з нею у заході, радісним палом цілуючи все навкруги, Анатолій підняв пугу і вказав Ірині.

— Он село! Дивись! Пізнаєш?...

Іра підвелася на сіні і, стаючи на коліна, дивилась на знайомі місця. Щось давнє, близьке й дороге будилося у її душі... Із завмерлим диханням зустрічала вона кожную знаму з дитинства стежку, кожне дерево, кожний горбок. Непрошені сльози лились з її очей, так немов

дощ весняний, що ось якраз зачав падати з набіглої хмарки, щоб змивши все, наповнити землю новим життям.

Анатолій погнав коня скоріше, а Іра не чуючи дощу, стояла на колінах і дивилася... На ті самі високі тополі... На ті ж величезні липи... На ті ж вулиці, сходжені і зміряні нею колись... А ось і млин, і річка, міст між вербами... Яке ж воно все рідне й дороге! Здається, що вічно була вона тут і є тепер, а все, що було, є лише сон, з якого прокинулась вона тепер тут... На своєму місці...

Он хтось знайомий біжить їм назустріч і махає рукою. Струнка, гарна дівчина з двома русими косами, що вибиваються з-під малинової хустки.

— Ніна! — Вона на ходу стрибає до воза й обіймає, цілує Ірину, каже радісно, щасливо:

— О, Іро! Ти приїхала! Мама яка буде рада! А тато!... О, ти!...

Кінь спинився під величезною, розлогою і до болю знайомою грушею. З білої хатини вийшла мама і кинулась до Іри, така тепла від печі, запашна, ніжна. Цілувала її, заглядала в очі і крізь сльози казала:

— Ірочко, дитино моя! Приїхала, рідна, приїхала... Ходи ж до хати! Скоріше, скоріше... Ви ж намокли... Ходім, ходім у хату скоріше!

Затерплі за довгу дорогу ноги, як чужі, ведуть Ірину через два знайомі східці на порозі, заводять у темні сіни і через них у знайому сторожку - хатину. Тут тепло-тепло, пахнуть мамині приправи...

І те тепло і пахощі страв так приємно беруть її у свій полон, що Іра не чує більш себе, не знає, як мама скидає з неї промоклу одержу,

хустку, черевики, як веде до теплої лежанки. Вона вся віддається у владу цього затишку, тепла й любови і не може ні думати, ні говорити, лише відчувати велике всеобіймаюче щастя у грудях...

— А де ж тато? — питає, не бачачи в хаті батька.

— Зараз прийде! Пішов причащати хворого, — каже, не відводячи ні на хвилину від неї очей, щаслива мама.

Пізно вже, коли всі зібралися біля стола, повернувся додому о. Симон. У руках ніс Святі Дари, врочистий і тихий.

— Іра?!... — сказав тільки зворушено.

І вже, як поставив на місце свою Священну Ношу, підійшов до неї.

— Дитино моя... — обійняв її і безмовно гладив і голубив припалу до його грудей голову дочки. — Дякую тобі, що приїхала... — Більше здавалося не знаходив слів.

Синій весняний вечір кидав сутінки крізь малі віконця хатини о. Симона, коли родина його сіла вечеряти. Вперше зустрілися за одним столом по довгих літах усі разом. У тій самій церковній сторожці, де пережили так багато і яку покинули колись із сльозами й розпукою. Дивилися одне на одного зворушено й радісно. Велика лампа під зеленим абажуром розливала по кімнаті радісне сяяння ясного світла.

Щасливий батько на радість такої зустрічі знайшов навіть якийсь жовтий, гіркий напیتок.

— Слава Богу! — промовив він, підносячи чарку. — Тепер ми всі разом! — Спасибі вам, мої дорогі, що не залишили мене самого на обраній мною дорозі... Не знаємо, що нам вона принесе, але ми чуємося знову людьми, які

мають право на життя!... Дякувати Господеві Богові, — підвів він очі до Святих Образів, — що вдостоїв нас разом стрічати Світлий Празник Христового Воскресення!... За ваше здоров'я і щастя, мої дорогі! — ковтнув того жовтого напитку більш для звичаю.

— На здоров'я! На здоров'я! — доторкнулися всі до гіркого напою і почали вечеряти, радісні від зустрічі, щасливі всі.

Ірина довго не могла заснути тієї ночі. Лежала на тій самій лежанці, де мріяла колись про переміну і довго думала над усім...

— Завтра підемо на Страсті Господні... — переважаючи все, стукали в її голові слова, сказані мамою. — Оце твоя свічка. Я сама зробила для всіх і позначила...

Велика жовта свічка, обгорнена білим вирізаним у гармоньку папером, стояла тепер перед Іриними очима, нова ще, не палена.

— Моя свічка... — думала Іра і якось непомітно сльози потекли на мамину м'яку подушку і змочили її лице й волосся. Тоді вона перевернула подушки; тепла від лежанки друга сторона ніжно гріла її розпалену думками голову і скоро, як і всі, Ірина заснула тихим і глибоким сном.

Блідий місяць дивився у вікно і, як колись давно, грався білими тінями по затишній хатині. До нього озвався цвіркун і залив хату своєю таємною піснею.

Тиха ніч обгорнула все і мрійливо замислилась, мріями своїми скликаючи до людей сни, що віщували їм все щось нове і нове...

— Слава Страстям Твоїм, Господи... — лилося з високих хорів легко й побожно.

Тоді знов палилися сотні свічок у темноті, кругом освітленої постаті о. Симона в чорному оксамиті риз, і так же побожно звучали слова 12 євангелій до людей, які вщерть виповнили церкву.

А вгорі, на хорах, стояла його дочка Ірина і дивилась то на море золотих вогнів, що мигали перед сотнями склонених у молитві людей, то на освітлену постать батька на невисокому підвищенні посеред церкви. Свічка в його руках освічувала одне лице і було воно сповнене сьогодні такої глибокої віри, що чим більше вдивлялася Ірина в нього, тим тяжче стискалося її серце...

Побожно вимовлювані, долітають до неї слова про муки Ісуса Христа.

А їй пригадуються всі ті муки, які зазнала ота так добре знайома їй людина в темних оксамитових ризах...

— Як же широко, здається з цілого серця читає він ті слова!.. — думає Ірина.

Знизу замислено мигають до неї сотні золотих вогників і їй здається, що це душі вірних горять так же ясно серед темної церкви і притакують на її думки.

— Бідний тату, — раптом вривається думка, — і я добавляла тобі страждань у твоїх тяжких пережиттях... Я, твоя дочка... — Сльози гарячі й болючі підступають їй до очей. Від них золоті вогники людських свічок здвоюються і зливаються в море все закриваючого світла, в якому вона раптом чується загубленою. Злякана тим, Ірина відводить погляд від

людей і, ніби вперше помітивши, дивиться на свою власну свічку. Вона горить рівно й ясно в її руках, капаючи гарячим воском на біле кружальце паперу...

— Благообразний Йосиф плащаницею чистую... — лилося другого дня сумно й побожно і о. Симон підносив до обходу святу плащаницю.

Сотні людей бажали приторкнутися до святині і зі сльозами провозжали її кругом церкви. Побожно падали на коліна і плакали. Плакали голосно, навзрид. Плакали не тільки жінки і діти, плакали здорові кремезні мужчини. Такого спільного щирого плачу ще здавалось не було ніколи. Свята плащаниця — символ померлого Бога — втілювався в людських душах у пережити ними за ті довгі роки духову, смерть і почування поклонення символів цієї смерті виливалось у сльозах...

Плакав разом із людьми щиро від серця і отець Симон. Перший упав на коліна і приклався до святої плащаниці. А за ним безмежне море людей, кожний із своїм вогником свічки, як символом віруючої душі, — всі падали на коліна, вклонялись і цілували святиню...

Серед них і Ірина тримала в руках свою свічку. Їй дивно ще бути вдень, серед людей, у церкві, падати на коліна та йти цілувати плащаницю. Їй здається, що всі дивляться на неї... Проте гарний побожний спів хору ось змушує вже відлетіти тим поганим думкам, а сила людської віри, що виливається в сльозах цієї величезної маси народу, скріплює і її віру.

З острахом підходить вона до обставленого сотнями палаючих свічок і вгорнутого сивою хмарою диму Господнього Гробу.

Яка ж нечиста її совість і як шкода їй своїх колишніх думок! Як хотілося б їй легким серцем приложитися до цієї святині!

...А Він приймає й дозволяє вклонятися всім! Чистий чи нечистий совістю, грішний чи праведний, — Він здається бажає всім, хто прийшов до Нього нагадати про себе і тим навести на добрий, Воскресінням очолений шлях...

Приймає поклін і від з острахом підходячої Ірини.

Приймає і родить надію на очищення, ніби своєю смертю несучи в її душу велике воскресіння...

Другого дня, у страсну суботу, Ірина причащалась.

А коли ввечорі через святочну, повну перед-великодних запахів тишу їхньої хатини, освіченої тільки червоним вогником лампадки, пронісся врочистий, повільний дзвін — оповість Великодньої Ночі, на серці в неї було легко, спокійно й затишно. Рука сама, здавалося, піднеслася і зробила на грудях хреста.

— Слава Тобі, Христе Боже! — побожно промовив отець Симон, перехрестився до святих образів і поздоровив усіх з наступаючим празником.

А тоді тихо, немов боячись порушити перед-святочну тишу, відійшов до церкви. Був сповнений радісним очікуючим передчуттям, воно віяло з цілої його постаті, з рухів, ходи, із просвітленого усмішкою лица, із сяючого зворушення погляду, з кожної хвилини очікування чогось великого, такого великого, як зміст його цілого життя, як його найвищий момент.

І ось той момент настав.

У врочистій тиші завмерла повна народу церква. Тиша, таємна чеканням. Тиша, серед якої має статися щось надзвичайне. Тиша перед чимось великим і значним. Свята і довгожданна така тиша...

І нагло серед неї в напружені чеканням серця доноситься звідкись здалека радісна оповість священика:

— "Воскресіння Твоє, Христе Спасе..."

— "Ангели оспівують на небесах", — підхоплює хор.

— "І нас на землі сподоби — співають усі, — чистим серцем Тебе славити".

Море народу ожило. Тиша сповнилася співом, рухом, хвилюванням.

Немов щось сталося, море голів заврушилось, блискучі хоругви здійнялись, поплили над головами в руках молодих, здорових хлопців, статочно ступали поважні чоловіки, бережно тримаючи св. євангелію, дарник і ікони в вишиваних рушниках. Наперед вийшов староста з великим дерев'яним хрестом пов'язаним білим рушником. Хресний похід рушив із церкви. Отець Симон у світлих блискучих ризах із святим хрестом у руках ішов спереду хору і вів той величний похід із церкви в світ, щоб звістити йому велику радість Воскресіння Христового. І темна ніч світу прояснилася від світла людських свічок, пуста тиша його сповнилася радісним співом хору, небо, немов зрадівши, засяло зорями і ввесь світ наповнився великим урочистим гимном Воскресіння.

Радісно дзеленькали дзвіночки на стовпі біля церкви. Не було дзвіниці, що колись у такі хвилини гриміла дзвонами й сяяла барвою світла. Не було дзвонів, величних дзвонів, що

сповіщали радість Воскресіння в далекі простори. Та були дзвонарі і вони вміло творили радісний дзвін із малих дзвіночків на стовпі біля церкви, і під спів їх линули в небо й простори воскресні гимни хору й народу. Тиха ніч не тушила свічок у руках людей; вони тримали їх, як неугаслий вогонь своєї віри та разом із зорями на небі творили одну сяючу радість неба й землі...

У дзвіниці, перед закритими церковними дверима, отець Симон підніс догори хрест і врочисто оповістив таке давно нечуте, дороге і вічно-знайоме: "Христос воскрес із мертвих..."

Хрестом розчинив двері до церкви. Радісну оповість підхопив хор і могутнім співом поніс велику вістку над морем народу в урочисту тишу Святої Ночі.

— Нехай воскресне Бог і розвіються вороги Його..." — пролунало в тиші ночі.

— "Христос воскрес із мертвих смертю смерть подолав"... — радісно заспівав хор.

Розкрилися двері церкви і сильне світло оновленою радістю залило входячих до неї людей. Посеред церкви, замість темного хреста, підносився серед квітів, світла і білих хмар ладану, великий кольоровий образ Воскресіння Христового. Скрізь горіли свічки, красувались білі рушники, обруси, квіти. Скрізь було світло, радість, торжество. Люди зо свічками в руках виповнювали церкву, молилися до образу Воскреслого Христа і всміхалися щасливі.

На паперті, перед царськими вратами, з'явився отець Симон. У блакитних із срібlistим полиском ризах, з трикірієм у квітах і кади-

лом у руках, він стояв серед білих хмар пахучого ладану і радісно вітав людей.

— Христос воскрес!

— Воістину воскрес! — відповідала йому переповнена народом церква і відповідь ця, мов грім весняний, радісно котилася з усіх кінців, немов світ увесь відповідав і стверджував велике чудо Христового Воскресіння.

Тричі вітав отець Симон народ і тричі здригалася церква від громової відповіді з тисячних грудей.

А тоді отець Симон зійшов до людей. Повільно й тихо, вклоняючись до всіх, із кадилом повним пахощів ладану, він ішов у найдальші кутки великої церкви, як символ походу у світ до народу, щоб сповістити скрізь радісну вістку: "Христос Воскрес!"

— Воістину воскрес! — відповідали, розступаючись люди, вклонялися і з любов'ю дивилися на світлу постать свого знаного батюшки, отця Симона.

А він, здавалось, не чув більше ні своєї ходи, ні самого себе, не жив більше цим людським життям, лише чув одну велику радість у своїй душі, радість, яка могутньою хвилею охоплювала його всього і виливалась у два короткі слова: — Христос Воскрес! І він ніс їх своєму народові...

А в одному кутку, загублена в натовпі народу стояла його дочка Ірина. Вона не бачила батька за стіною людських плечей, що тісно окружили її, лише чула час-від-часу його знайомий голос.

Але ось люди розступилися і просто перед нею з'явився він.

Уклонявся, кадив і говорив радісно і тихо, немов до неї самої: — Христос Воскрес!

У блакитно-сяючих ризах, із квітами і трикірієм у руках, огорнутий хмарою пахучого ладану з кадила, з дивним надземним сянням на блідому лиці, він здавався Ірині не її батьком, а символом віри духа його, що переможно з'явився перед нею у своїй найбільшій красі...

...Перед її очима стає раптом ліс... За возом, повним дров, босий оббризканий грязюкою іде... Цей самий чоловік... І наспівує церковні псалми...

...А ось він зігнутий над хідником, поміж купою каміння, замащений пилюгою і глиною, насунувши низько на очі кашкет, мостить хідники... Люди проходять байдуже і знайомі не хочуть помічати, а часом ще хтось штовхне, немов спіткнувшись на камінь...

...А це знов стривожений посеред грязюки, з відстобурченими за пазухою грошима, спішить роздати їх людям, щоб не були вони в нужді, спішить не дивлячись на тривогу над містом, гуркіт ворожих літаків і гарматні стріли наступаючого фронту... Такий марний, убогий і збитий життям... І такий великий у своєму терпінні й чесноті...

...І ось тепер... Той самий дорогий її батько... У світло-блискучім уборі, з квітами й свічками в руках... Сяючий радістю, повний сили і краси! ...Такий, як колись, давно... Та ж борода, тільки засріблена сивиною... Те ж шовковисте, лише біле від сивини волосся... Коли б не та сивина, що немов освічує його тепер, здавалося б, нічого не сталося... Ось та ж сама тиха радісна усмішка... Ті ж теплі, сяючі любов'ю очі...

Зворушено, крізь сльози, Ірина дивиться в

батькове дороге лице, сповнене тепер якимсь далеким від неї санням, і у відповідь шепче йому чудесний привіт.

— Воістину воскрес!.. — І чує в серці те чудо... І хочеться їй раптом упасти на коліна і поклонитися тому чуду... Чуду, яке пережила на собі ця людина, її дорогий батько... Яке переживає вона...

— Воістину воскрес! — думає Ірина. — Воістину це воскресіння з мертвих! Як це не вірити Йому? Не поклонитися!? Він — Символ нашого життя, світлий ведучий вогник у наших терпіннях... Він -- зміст нашої віри, нашого буття!..

І свідомість викреслює нові життєві істини для Ірини, і знає вона, що будуть вони для неї вже вічні...

Немов у відповідь їй, із висоти церковних хорів несуться радісні напіви Світлої Великодньої Утрні.

— "Цей урочистий і святий, усім суботам цар і Господь, Свято над Святами, і торжество з торжеств! У цей день благословімо Христа навіки!"

— Які чудові слова! — думає Ірина, уперше в своєму свідомому житті вслухаючись у Великодні напіви.

— "Цей день сотворив Господь, радіймо й веселімся у цей день! Пасха красна, Пасха Господня, Пасха преславная нам засяла! Пасха, радісно обіймим один одного! О, Пасхо, визволення від скорбот, сьогодні бо із гробу, наче з палати, засяяв Христос! І жони радістю наповнив, мовивши: Благовістіте Апостолам!"

— Які мудрі слова! Які величні напіви! Які радісні й прості змістом!... Як можна жити і

не знати їх, шукаючи істини життя? — раптом усвідомлює Ірина. І немов у відповідь їй побідно й радісно звучить хор:

— "Воскресіння день і просвітінся торжеством, і один одного обіймемо! Скажімо, Браття, і тим, що ненавидять нас! Простім усе задля Воскресіння і так взиваймо: Христос воскрес із мертвих, смертю смерть подолав і тим, що в гробах, життя дарував!"

Стихли співи. У яснім сянні світла побідно-скромно і велично підноситься над морем народу образ Воскреслого Господа Ісуса Христа. Іра дивиться в Його переможно-ясний погляд і тиха, ніколи незнана ще їй радість, освічує її, сповнену вірою душу.

На паперті з'являється світла постать отця Симона і до тисячного народу линуць торжественно-побідні слова Великоднього Привіту:

— "Хто побожний і боголюбивий, нехай насолодиться з цього вродистого і Світлого Свята!... Хто слуга благорозсудливий, нехай увійде в радість Господа свого!.. Хто від години першої, тобто змалку працював для Бога, нехай отримає сьогодні заплату, яку заробив!... Навіть той, хто наспів на годину одинадцятую, і той нехай ні трохи не боїться, що спізнився! Бо Милосердний Владика приймає останнього, як і першого!..

— Тому увійдіть усі в радість Господа свого!... Всі насолодіться Святом Віри!..

— Де твоя перемога, пекло?! — Христос Воскрес! — І ти звалене!... — Христос Воскрес! — І впали демони... Христос Воскрес! — І радіють Ангели... Христос Воскрес! — І життя вільно пливе!..."

Отесь Симон побідно підніс угору сяючий золотий хрест.

--- Христос Воскрес! --- поблагословив він народ, і як символ доторку до святині, поцілував хрест, а тоді підніс його до цілування людям.

Народ ожив. Усе довкола сповнилось рухом, радісним віддихом, життям. Світла Заутрення, Свята Оповідь і цілування хреста кінчалися і народ, немов прийнявши святе благословення великого Воскресіння, став оновленим. Неначе впізнаючи один одного, люди із сльозами на очах, дивилися собі в очі, а тоді щиро обіймалися і тричі цілувалися. Всі. Море народу перетворилося раптом у братів і сестер, які зустрілися знову по довгій і тяжкій розлуці. Струшуючи з марних і пожовтілих своїх лиць тихі непрошені сльози, люди всміхалися одне до одного і зворушено промовляли святий привіт.

— Христос Воскрес, Іро! — це мама відшукала її поміж людьми, обіймає й цілує тричі.

— Воістину воскрес! — каже Іра і раптом хочеться їй крикнути цей радісний привіт так голосно, щоб почули його всі, хто ще не знає про чудо Христового Воскресіння...

— Іро, — каже тихо їй мама, — дивись, кого я зустріла в церкві!

Сповнена переживань Великодньої Ночі, Іра зворушливим поглядом дивиться на високу, по-міському одягнену жінку, такого ж елегантного з рижими вусиками мужчину і сивоголового, сповненого гідности бувшого свого директора школи.

— Людмило Миколаївна?... Андрію Андрійовичу?... Ви тут?! Ви в церкві? — здивовано питається Іра.

— Христос воскрес, Ірино Симонівно! —

просто й звичайно, немов так було, є і має бути, подають їй руку колишні вчителі та тричі цілують її в щок. — Ви ж наша наймолодша вчителька в районі!..

— Воістину воскрес! — відповідає Іра. — А як ви сюди заїхали?

— Не дивуйтеся, — говорить привітно Людмила Миколаївна. — Ми почули, що тут буде богослуження і приїхали. Тепер же не скрізь є церкви. Мама моя хворує, просила свяченого перед смертю. І за Михайла хотіла помолитися, — сині, як у Михайла, очі Людмили Миколаївни наповнились сльозами.

— За Михайла? — здивовано спитала Ірина. — Де він тепер? Що з ним!?

— На Чорному морі... В боях... Остання вістка була з-під Одеси... Писав, що живий, ненавидить війну і жаліє, що не може вчитися... За місяць — писав — не навчився того, що колись за день... — Людмила Миколаївна усміхнулася і довірливо глянула на Іру. — Ви ж знаєте, який він був!

Іра тихо опустила очі.

Чи знає вона Михайла?... Чи став би він тут у церкві?... З гідністю, не з гордістю!.. З пошаною...

— Такого Михайла я не знаю, — раптом подумала Ірина. — Той загонистий розум, вічно спраглий і голодний навіть у боях... Бо не знає він Світла Істинного... І хоч би всі науки світу перебрав, не знатиме спокою... О, як би він пізнав це чудо Воскресіння! Цю радість повного життя у Світлі Правди!... Тоді оновлений розумів би він усе інакше... Тоді б може знала я його...

— Не журіться, Людмило Миколаївно, — каже Іра просто його мамі, — Михайло ще вернеться додому! Я знала його... І вірю в це!

— Такі, як Михайло не пропадуть! — додає впевнено Андрій Андрієвич. — Не плачте, в цю ніч не годиться! Вірити треба!... Христос Воскрес!...

— Як дивно почути ці слова від вас! — каже Ірина, і ясним питаючим поглядом дивиться на своїх бувших учителів.

— Нащо ж ви говорили нам, що Бога нема?! — думає Іра і думки ті, як грім б'ються об її свідомість питаннями і піднімають у душі цілу бурю протесту. — Нащо ж ви так палко оповідали нам про героїв, які заперечували Бога? Нащо ви так ясно викладали науку Дарвіна і ніби доказували з неї неіснування Бога?... Навіщо ж ви прищеплювали нам ідеї матеріялістичного світогляду?... Чому? О, чому ви вчили нас того, у що не вірили самі?... Не вірили, бо ви в церкві тепер!... У церкві, де служить мій батько, про звання якого я тремтіла перед вами зі страху признаватися... Ви приїхали по свячене для вмираючої мамі, яка не хотіла нас колись і знати... Ви приїхали помолитись за Михайла, якого ви самі виховали без Бога... О, як можна так поступати в житті?!...

— Вам дивно почути ці слова від мене, Ірино Симонівно, — каже їй у відповідь Андрій Андрійович, пронизуючи своїми карими розумними очима Ірин погляд і, немов вичитуючи в ньому кожну думку, що піднялась у її душі, він чистою, тихою вимовою, як колись, пориває її увагу і говорить тихо й упевнено:

— Ви ще молоді і перед вами велике життя. Пам'ятайте, що Бог, це не тільки слово! Це не

тільки сьогоднішнє Великодне Богослуження! Не тільки церква, назва, вираз!... Бог — це Вічна Всемогуча Духовість!... Нам у школі не дозволено було про це говорити, проте ми хотіли вкласти в душі ваші розуміння Бога без права назвати Його цим словом! Ми вчили вас любови до прекрасного, вчили бути чесними, справедливими і сповненими великих стремлень! Ми хотіли прищепити в душах ваших ідеали перемоги добра над злом, чести над безчестю, краси над брудом, — дати вам зрозуміти оте найвище в людському житті, без права назвати його Словом, яке тепер у кожного на устах...

Андрій Андрієвич не скінчив. Раптом почувся вистріл за церквою.

— Партизани!... — Пронеслося по народі і юрба кинулась до виходу.

— Бачите, Ірино Симонівно, — спокійно продовжував Андрій Андрієвич, — нарід дожить своїм життям... Це одне, на що він має право... А ми теж люди...

Вони вже хотіли виходити, як знов пронісся шепіт, що постріл зробив якийсь п'яний поліцист. Заспокоєні, люди верталися в церкву...

— Заходьте до нас, коли будете в місті! — запрошувала Іру Людмила Миколаївна. — Німцем більш не налякаємо, — додала з усміхом, — Ліда вже більш не приймає їх у хаті. Ви добре тоді повелися...

Іра безмовно дивилася на Людмилу Миколаївну. Це вперше хтось одобрих її поступок, поставив на висоту її залякане "я". Людмила Миколаївна була мудра вчителька...

Погляд Ірин раптом спинився на батькові. Через розкриті царські врата він стояв біля

св. Престолу і приготовлявся до початку Літургії.

— Це я в нього вчуся, Людмила Миколаївно, — показала Іра поглядом на світлу постать отця Симона. — Бути собою... Завжди і скрізь!

Людмила Миколаївна схилилася ближче до Ірини і зашептала їй на ухо:

— Знаєте, в нашому місті там, де церква Миколаївська стояла, а тоді пам'ятник Ленінові, коло якого збиралися на демонстраціях... Німці зірвали Леніна, а на тому місці, на тому самому місці, де була церква, поставили вішаницю і вішають на ній людей... Цілими днями й ночами висять трупи...

— Ой, що ви кажете?! — вжахнулася Ірина.

— Приїдьте самі в місто, побачите... А молодь у Німеччину вивозять... Ліда теж тепер боїться... — Людмила Миколаївська перестала шептати і сумно схилила голову.

— О, що то ще буде?! — зітхнула Ірина.

І, немов шукаючи опори, подивилася на сповненого гідності, як завжди спокійного й упевненого, директора школи.

Він чув їхню розмову, чи може знав про неї, бо поміж учителями говорилось про це раніше. Уважно пронизавши Ірину синім своїм розумним поглядом, він тихо сказав:

— Не годиться зітхати в цю ніч, кажуть наші люди!... — І впевнено дивлячись на тисячне море народу, якимсь особливо-піднесеним голосом, почав говорити, немов читав давно-завчену лекцію в серці своїм, сповненим багатством знань і життєвого досвіду:

— Люди!... Гляньте на них!... Люди, наші люди, і скільки їх! Народ! Скільки народу, нашого народу! Це й ми!... І це є нарід наш!...

Між двома силами, між всіма силами — ми є нарід і ми є сила! Нас ніхто не переможе, ніколи! Ми були, є й будемо!... І які б терпіння не доводилось іще переходити в житті, — вірте, — прийде час отакого Воскресного Ранку і нарід, мов оновлений, обійметься знову і заживе своїм життям!...

Сині розумні очі його спинилися на образі Воскресіння Христового, немов хотіли ствердити віру в сказані слова...

Ірина зворушено дивилася на своїх колишніх учителів. Така зустріч. Такі розмови. Така чудесна Великодня Ніч! — думала вона.

— Дякую вам! Дякую вам тисячу разів за ваші добрі слова! — простягла руку директорові школи. — Для мене сьогодні воістину — Христос Воскрес!

Вони потисли руки і розпрощались. Перерва між Світлою Заутренею і Великоднім Богослуженням кінчалася.

Щаслива, впевнена в собі, Іра, здавалось, виросла за цю Великодню Ніч і стояла дорослою поміж дорослими своїми вчителями... Поміж дорослим народом довкола неї, що ось вітав її тепер з усіх сторін, бо знали її тут усі, бо була донькою їх улюбленого батюшки отця Симона.

Ось він уже знов, осяяний світлом, із хрестом і трікірієм у руках, обкаджує церкву і з'являється в усіх кінцях її, засвідчуючи прихід свій радісною вісткою: — Христос Воскрес!

У напруженій тиші народ чекає на початок Служби Божої і на освячення пасок. Після раптової тривоги, люди, немов радіючи, що скинули маску страху, спокійно сяяли тепер

очима і, підносячи очі вгору, шептали свої молитви до Бога.

— Благословенне Царство Отця і Сина і Святого Духа, нині і повсякчас і навіки вічні... Христос Воскрес із мертвих... — торжественно розпочав Свату Великодню Літургію отець Симон.

У відповідь йому заgrimів хор. Той хор, який зібрався в такій кількості, що молодий енергійний диригент не знав, як звести всі ті голоси разом, щоб відтворити давно не чути великодні напиви. Та хористи, мов надхненні, співали й співали. Чисті народні голоси звучали так гарно й непомильно, так велично й радісно, такою могутньою хвилею чудесного співу, немов управляв їх хтось у тому співі ціле життя.

А коли скінчилося богослуження, море народу з хрестом, хоругвами, св. Євангелієм, образами в рушниках, дарником на вишиванім обрусіку, — вилилося з церкви у синій світанок тихого весняного ранку.

Довкола білої, з відтятим верхом церкви, на зеленім моріжку першої трави, розміщалися люди з пасками. Скільки їх! Скільки народу! Скільки пасок!

— Немов не було тих років заборони! — думає Ірина, обходячи разом із хресним ходом довкола церкви. — Немов не було переслідувань... Немов не було нічого! Неначе так було, є і буде вічно!

Біля кожної паски горіла свічка, переливалася вогником у раннім світанку і раділа, здавалось, високій пасці, писанкам, салу, маслу. Хоч яке воно вбоге у декого, але в кожного є! І вишивка барвиста, вишивка народу з чор-

них і червоних хрестиків, мов шлях його тернистий і побідний...

— Як радісно сяють очі в людей! — дивиться Ірина довкола себе. — Як гарно переливаються золоті вогники свічок у ясній синяві ранку, що ось розвиднюється на погожий день. Ані подиху вітру! Тихо-тихо довкола, тільки хор звучить радістю пісень святих, і пробуджені пташки співають свої перші веселі пісні.

Радісно Ірі і бачить вона, що всі радіють, радість ту свідчать запалені свічечки, як символ віри у кожному серці оцього тисячного народу...

— Здається ще ніколи не було такого ранку в Україні! Усцухли всі вітри... Тихо-тихо, ані шерехне ніде!... Немов святочні стоять могутні дерева довкола церкви... Он на сході загоряється зоря, що звіщає схід сонця...

Мелодійними хвилями лине у тишу ранку побідний спів хору. В тон йому дзвенять пташки з дерев. Дерев ті вклоняються першою зеленню весни і могутніми своїми коронами свідчать про час, роки і життя, яке, вони бачили і ще побачать... А тепер радіють цьому Великодньому ранкові!...

Хресний похід тричі обходить довкола церкви. Обкаджує паски отець Симон перед тим, як почати великий чин освячення... Освячення, на яке з таким нетерпінням чекає кожний, чекав уже стільки років!

— Боже Всесильний, Господи Вседержителю!... — почав молитву Освячення отець Симон. — Зглянься на хліб цей, благослови і освяти його!...

— Хліб!... — Услухується в молитву його

дочка Ірина. І пробує розуміти великий зміст. — Хліб -- джерело життя людства! І благословення його!...

— Щоб ми у цей Світлий, преславний і спасительний День Пасхи учасниками Твого Небесного Благословення стали! — продовжує молитву отець Симон зі сльозами зворушення в голосі. — І всяку хорість і недуги від нас віджени, Твоею Силою здоров'я всім подаючи!... Бо Ти є Благословення і Податель зцілення!... І Тобі славу віддаємо, Безначальному Отцеві з Єдинородним Твоїм Сином, Благим і Животворним Твоїм Духом нині й повсякчас і навіки вічні!...

— Христос воскрес із мертвих! — побідно підхоплює хор і несеться у ясність ранку велика радість.

— Який же великий і глибокий зміст у Чині Освячення! -- з захопленням уперше усвідомлює Ірина. -- Скільки краси в ньому, змісту, добра для людей!... Як можна було забрати це все від народу?!... Ограбити його душу... Щоб не мала вона ніколи спокою... Ось чому ці тисячні маси народу!... І безсмертна віра його!...

Іра глянула довкола себе. Люди не плакали більше. Люди раділи. Люди з трепетом у руках загортали свячене і бережно несли його. Скоріше, скоріше додому, щоб розговорітися й попробувати оцього всього добра, на яке так чекали і тепер посвятили, щоб споживати на здоров'я й силу, на радість Великодня!...

— Он, гляньте, сонце сходить! — пронісся раптом шепіт по народі. — Сонце сходить і грає!... Грає, грає сонце!... Гляньте! Правду казали люди!

Іра глянула на схід. Велике золоте сонце підносилося над обрієм і переливалось-грало сяянням своїм, немов сміялося, раділо й веселилось... Такого сходу сонця вона ще не бачила ніколи. Люди скидали шапки і хрестилися. Стояли, обернені до сонця і дивувалися разом з Ірою старовинній вірі народу, що сонце грає на Великдень... Вони, вони були свідками того...

— Боже, Боже, отак щоб сонце сходило! — шептали жінки і бачила Іра сльози на їх очах, сльози радості і зворушення.... Упевнено хрестилися старенькі бабусі, немов не було для них дива, немов знали вони це все своє життя і тепер раділи правді, раділи Великоднєві...

А сонце, вітаючи великий День Воскресіння, побідно підносилося на синьому небі і мов радістю наповнювало золотим сяйвом землю і все живе на ній....

Залиті тим радісним золотим сяянням сонця, люди зі свяченим поспішали додому.

А як повернулися з церкви, Іра тривожно чекала на батька.

Стояла біля вікна доросла, вся гарна у блакитній своїй сукні і оновлена в ясній сяйві радості з її ясних очей.

Дивилася на першу прозелень трави і втішалась, як колись давно, картиною, яку творили люди, поспішаючи з білими вузликами свяченого додому. Вони привітали її й Іра усміхалася їм, а сама думала: — Якими словами скаже вона батькові про те, що пережила цієї Великодньої Ночі... Про те нове Світло, яке пізнала вона з Воскресінням і усвідомила з своїми вчителями...

Аж ось і він! Як колись давно повернувся з

церкви з сяйвом і радістю на лиці... Свіжістю й пахощами віяло від цілої його постаті у темній рясі з наперсним хрестом на грудях і сивиною в волоссі.

— Христос воскрес! — привітався він до всіх, усміхнений, ласкавий і добрий. Підійшов до образів, перехрестився, скинув срібний наперсний свій хрест, бережно поцілував його і положив на столику під іконами святыми.

А тоді обернувся до родини. Найперше похристосувався з мамою. А тоді підійшов до Іри.

— Христос воскрес, Ірочко! — і немов не було між ними ніколи нічого тричі поцілував її в щоки.

— Воістину воскрес, папа! — відповіла Іра, лишаючись в його обіймах. — Тату... — хоче сказати йому щось Іра і не може. Тільки дивиться в його ясні добрі очі і немов просить прочитати те все, що сталося в її душі.

— Папа... — Все ж знаходить слова Іра і каже тихо, опускаючи погляд: — Колись давно я просила тебе доказати мені існування Бога... Сьогодні на Великодній Заутрені, коли з'явився ти переді мною у своїй сяючій одежі, я відчула Його сама... Він є символ і зміст нашого життя... Прости мені, тату... Я була молода... Нас так учили... А сьогодні і вчителі мої були в церкві... О, папа, ти правий, правий!.. — Іра схилила голову на його груди, щоб захвати лице, захвати сльози в очах і велике зворушення в серці.

— Іро, дитино моя!... — стривожено говорив отець Симон і сам не міг стримати підступаючих сліз. — Спасибі тобі, дорога!... Тепер у мене останній камінь упав із серця... Не тре-

ба ж плакати: сьогодні — Христос воскрес!... — Він гладив м'яке шовковисте волосся своєї улюбленої дочки і ніжно пригортав її до серця. — Ходім, ходім розговлятися! — І з тими словами він повів Іру до стола, святочного великоднього стола.

Застелений старинним одиноко - збереженням обрусом, стіл пишався сьогодні багатством приправ, якого вже давно не було в родині отця Симона.

Висока паска з цукровим білим верхом була убрана квітами. Довкола неї барвистими кольорами розсипались писанки. На білих тарілках приманливо пахли жовто-підсмажені ковбаси, м'ясо, сало, навіть маленьке рум'яне поросятко тримало хрін у зубах і манило до стола. Сирна паска і масло виложені сушеними ягодами звіщали всім Великодній Привіт у двох великих буквах — Х. В. Поміж стравами — перша весняна зелень. У сяянні ранку блищить посуда. Від запаленої свічки переливаються кольорами гранчасті чарочки.

Звідкись невидимо підносився синій димок ладану. Він обкурює стіл священними пахощами і від того здається він якимсь святим місцем, за яким має причаститися повної радості цього Воскресного Ранку Родина отця Симона.

А на покутті перед святими образами теплється тим же самим червоним вогником незмінна ляппада. При її світлій Спасителю в часі моління о чаші, немов оновлений у цей Великодній Ранок, із спокійною вічністю в погляді свідчить про своє славне Воскресіння.

Емілія Василівна у світлій вишиваній сукні всміхається від стола назустріч отцеві Симоні з Ірою, які все ще тримаючись за руки,

якісь оновлені і сяючі своїм розумінням, підходили тепер до стола. Розумними очима мати читала все, що сталося між батьком і дочкою, і зітхнула легко, немов і в неї впав із серця якийсь невидимий тягар...

Підійшли Ніна й Анатолій.

У рожевій сукні з такими ж стяжками в золотистих своїх русих косах, Ніна була сьогодні, як ніколи гарна. Отець Симон радісно всміхнувся своїй найменшій пестунці і тричі поцілував її в рум'яні щічки.

А тоді поважно, як до дорослого, підійшов до Анатолія. Батько з сином міцно обнялися і щиро тричі поцілувалися. В темному вбранні, з пишною чуприною каштанового, як у батька волосся, Анатолій, як ніколи, здавався сьогодні високим і цілком дорослим.

— Які ж ви всі великі вже й хороші! — радісно промовив отець Симон, із щасливою усмішкою дивлячись на своїх дітей. — Здоровлю вас із Воскресінням Христовим, дорогі мої, Слава Богу, діждались ми цього Світлого Празника! Сідайте ж розговлятися, радійте всьому, що Бог послав!

Велика всеобіймаюча радість сяjala з цілої його постаті і лише сивиною освітлене волосся одинокє здавалось свідком і ореолом пройдених шляхів...

Усі зайняли свої місця. Помолилися.

Емілія Василівна попросила зачинати. Її змучене пожовтіле лице було сьогодні гарне тим щастям, яке сяjало з нього і розливалось на всіх. Ніжна усмішка з любов'ю ласкала кожного. Сплакані очі були спокійні. Немов усе, що було, так мало і має бути...

— Христос воскрес! — радісно промовив

отець Симон і підняв свячену паску. Украв хрест зісподу.

— Воістинно воскрес! — відповіла йому хором родина.

Отець Симон краяв велику жовту паску. Емілія Василівна ділила свячене яечко. Анатолій наливав у блискучі чарочки якийсь жовтий напитек. Ніна нарізувала м'яса, сала, ковбас. А Ірина сиділа, дивилась на все і в очах у неї виступали сльози...

— І я не хотіла їхати... — картала її останнім докором думка.

— Христос воскрес, Іро! — немов у відповідь на її думки, промовив батько і подав кусок свяченої паски.

— Воістину вокрес, тату! — відповіла Іра і вийшло воно в неї таке щире й сердечне, немов хотіла, щоб усі знали, як вона вірить у ці слова...

Першим узяв барвисту писанку отець Симон і, похристосувався з усіми навбитки, так вона цілою й залишилася у нього.

А тоді Анатолій обернувся до Іри з зеленою крашанкою і сміхом в очах.

— Ну, Іро, Христос воскрес!... Задоволена, що приїхала?..

— Воістину воскрес! — обпалила його поглядом Ірина і вдарила своїм рожевим яечком об зелене. — Спасибі, що приїхав... — І побачила, що її крашанка розбилася.

— Я виграв! — переможно сказав Анатолій. — Моя писанка!

— Твоя й правда! — віддаючи розбиту свою крашанку всміхнулася Ірина.

— Іро, тепер ти будеш жити з нами? — сяючи радісним поглядом спитала Ніна.

— З вами!... Далеко чи близько, але завжди з вами!... — відповіла задумано Ірина.

— О, цього року в нас справжній Великдень! — радісно вигукнула Ніна.

— Довго ж треба було чекати, а ще більше переживати, щоб дочекати цього Великого Дня! — спокійно сказала Емілія Василівна, лагідним поглядом дивлячись на свою родину.

— "Слава Тобі Господи, Христе Боже, Спасителю наш!" — побожно зводячи очі до святих образів, молитвою відповів отець Симон. — "Ти єси сповнення діл добрих... Наповни ж серця наші радістю і втіхою, і спаси нас, Многомиловитий!..."

Велике золоте сонце піднімалося з-за дерев і залило веселим світлом маленькі віконця білої церковної сторожки — хатини отця Симона.

Через них золотим стовпом упало на святочний стіл, за яким розговлялася його родина.

Здавалося: небо теж посидало свій привіт у маленьку хатину простого сільського священика отця Симона.

КІНЕЦЬ

